

Taalsociologische aspecten

Henk Bloemhoff

Inleiding

De sociolinguïstiek wordt vaak omschreven als de studie van taal in samenhang met de maatschappij. Het gaat daarbij om taalverschijnselen die te begrijpen zijn uit de maatschappelijke omgeving. De 'taalsociologie' probeert aan het licht te brengen hoe de maatschappij met één of meer talen omgaat. Meestal vat men taalsociologie op als een vorm van sociolinguïstiek; het is dan een kwestie van onderwerp en van meer of minder nadruk of men zich meer met de 'sociologie van de taal' bezighoudt, dus met taalsociologie, of dat men zich overwegend richt op verschijnselen in de taal zoals die kennelijk door maatschappelijke factoren bepaald worden. In het laatste geval spreekt men alleen van sociolinguïstiek, die dan dus in engere zin opgevat moet worden.

In dit hoofdstuk gaat de meeste aandacht uit naar de plaats die het Nedersaksisch in de samenleving inneemt. Die positie is toch ook duidelijk van invloed op verschijnselen in die taal zelf, dat wil zeggen op de kwaliteit van de taal. In die zin is de structuur van de taal dus gevoelig voor de maatschappelijke omgeving. Verder is de kwaliteit van de taal ook weer van invloed op de positie, dat wil zeggen op de wijze waarop en in hoeverre men van de taal maatschappelijk gebruik wil maken, en dat ook inderdaad doet. De taalnaam 'Nedersaksisch' zelf had in de voorbije decennia en heeft nog steeds een niet onbelangrijke relatie met de maatschappelijke positie en status; daarover gaat par. 1. De maatschappelijke positie van het Nedersaksisch ligt voor een groot deel vast door de beheersing en het gebruik. Het is dus van belang daar zicht op te krijgen. Pas in 2002-2003 is er een uniform onderzoek gehouden naar de omvang ervan, in alle gebieden waar het Nedersaksisch vanouds in ons land wordt gesproken. De voornaamste bevindingen uit dat onderzoek worden gepresenteerd en toegelicht in par. 2. In grote lijnen wordt duidelijk hoe frequent het *gebruik* is en hoe groot het *vermogen* om de taal actief en passief te bezigen. Net als bij andere regionale talen en dialecten kunnen we concluderen dat het gebruik en het kunnen gebruiken (de 'beheersing') afneemt. Dat is het gevolg van het toenemende gebruik van de standaardtaal, ook in de thuissituatie. In par. 3 worden eerst oudere onderzoekingen op verschillende locaties in de regio aangehaald, omdat ze eveneens een inkijk bieden in het verminderende gebruik en de afnemende beheersing. Dat soort teruggang is echter niet het enige verlies, want daarnaast verandert ook de structuur van het Nedersaksisch zelf, ook in dit geval onder de toenemende invloed van de standaardtaal Nederlands. Het Nedersaksisch verliest eigen kenmerken ten gunste van

Nederlandse kenmerken en groeit daarmee naar het Nederlands toe: qua woordenschat, klank- en vormstructuur, zinsbouw en betekenis. Dit geheel aan 'structuurverlies' oftewel 'convergentie' komt in het vervolg van par. 3 aan de orde.

In de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw al groeide het regionale bewustzijn van het belang en de mogelijkheden van het Nedersaksisch als onderdeel van de beleving van de identiteit, als waardevol cultureel erfgoed en als middel tot expressie. Bij de cultuurdragers die zich ermee bezighielden en die de nodige inspanningen pleegden, groeide de wil om de taal te laten voortbestaan. Vanaf de vroege jaren zeventig ontstonden in verschillende van de regio's nieuwe of zich vernieuwende streektaalbewegingen, die resulteerden in verenigingen en de huidige streektaalinstututen. Die namen in toenemende mate de zorg voor hun regionale variant van het Nedersaksisch op zich. Vanaf 1994 zag men het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden als een uiterst belangrijk instrument om het Nedersaksisch officieel erkend te krijgen, en ook als katalysator om tot een effectiever en meer structureel beleid te komen. Dat bleek mogelijk op basis van de bepalingen van het handvest; die vragen, al naar gelang een land wenst, om lichte dan wel verdergaande maatregelen per maatschappelijk (sub)domein. Gedacht moet worden aan bijv. het gebruik in de peuterzaal, in het basisonderwijs enz., aan het gebruik in het bestuurlijk verkeer van de diverse overheden, etc. De steun die het Nedersaksisch langzaam maar zeker meer en meer heeft gekregen door deze maatschappelijke inspanningen, is een tegenwicht tegen het verlies dat in 2 en 3 wordt beschreven. De essenties ervan worden beknopt behandeld in par. 4.

6.1 'Nedersaksisch': betekenis, geldigheid en 'status'

Het Nedersaksisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen (RuG) legt zich sinds 1953 toe op studie en onderzoek van en onderwijs over de regionale taal, literatuur, geschiedenis en volksleven van Groningen, Drenthe, Overijssel, Stellingwerf, de Gelderse Achterhoek en de Veluwe. Die instituutsnaam is een voorbeeld van officieel gebruik van de taalnaam Nedersaksisch. Dat is niet toevallig, want in 1953 werd de leerstoel Nedersaksische taal- en letterkunde ingesteld. Vanaf 1917 al waren er de nodige pogingen om tot zo'n leerstoel te komen, hoofdzakelijk in Groningen, en in teksten die op de inspanningen van voor en na W.O. II betrekking hebben, is de term Nedersaksisch volop in gewoon, ongedwongen gebruik (vgl. Reker 1998). Bij de instelling van de leerstoel was de naam Nedersaksisch handig om de onderzoeks- en onderwijsactiviteiten van het Nedersaksisch Instituut voor 'ons' Nedersaksisch en voor het nauw verwante West-Nederduits samen aan te duiden. Dat wil dus zeggen voor de talen van het gebied waar ze thuishoren en waar een gezamenlijke regionalistische (taal)beweging was ontstaan, zo laat Hendrik Entjes in zijn inaugurale rede weten (1975).

Onze nationale volksvertegenwoordiging had die leerstoel gewenst, en men aanvaardde en gebruikte de aanduiding Nedersaksisch zonder problemen. In de context van de jaren vijftig niet, maar nu achteraf is het merkwaardig te noemen dat het Nedersaksisch pas in het najaar van 1995 in Nederland, bij besluit van de Tweede Kamer, een officiële erkenning kreeg. Het werd onder de al lang gebruikelijke naam aangewezen als regionale taal, die beschermd zou gaan worden in het kader van het al genoemde Europees handvest, ingesteld door de Raad van Europa. Na behandeling ook door de Eerste Kamer werd het

Nedersaksisch in Nederland in 1996 bij de Raad van Europa onder de werking van het handvest gesteld, waarbij het meervoudig werd aangeduid als 'Low Saxon languages'. Door de rijksoverheid, door de betrokken lagere overheden – de provincies Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en de gemeenten Oost- en West-Stellingwerf – en door de gezaghebbende streektaalinstututen wordt de taalnaam Nedersaksisch sindsdien gebruikt. De erkenning door de overheden impliceert dat de naam Nedersaksisch nu ook officieel vastligt.

In Engelstalige context heet het Nedersaksisch Low Saxon, in het Frans bas-saxon en in het Duits noemt men het Sassisch, Westsassisch of, 'onvertaald', Nedersaksisch. In de Nedersaksische gewesten zelf zegt men Nedersaksisch, evenals in het Fries. Om het Nederlandse Nedersaksisch en het Duitse (noordwestelijke) 'Niedersächsisch' te onderscheiden spreekt men wel van West-Nedersaksisch en West-Nederduits (zie ook Niebaums bijdrage over het Oostnederlandse taallandschap); als overkoepelende benaming voor beide gebruikt men in ons land wel 'Nedersaksisch', terwijl Peters (2003) daarvoor in het Duits 'Sassisch' hanteert.

Hoewel in onze tijd de taalbenaming Nedersaksisch dus in officieel, semi-officieel en ook in minder formeel taalgebruik veel wordt gehanteerd, is eerder het gebruik niet helemaal zonder problemen geweest. In de eerste plaats was de naam tot voor kort niet of nauwelijks bekend bij een groot deel van de bevolking. Maar de erkenning in 1995 en de activiteiten van de verenigingen en de relatief jonge streektaalinstututen hebben daarin verbetering gebracht. In de tweede plaats zijn er langer geleden problemen rond het gebruik van de term ontstaan doordat in kringen van vooral oudere dialectologen en historici de juistheid van de naam Nedersaksisch ter discussie werd gesteld en door sommigen ook werd verworpen. Dat heeft ook buiten die kringen tot de nodige twijfel geleid en tot enige steun voor de nog niet zo lang geleden sterk concurrerende taalbenaming 'Oost-Nederlands'. De eerste hoogleraar Nedersaksisch, K.H. Heeroma, stelde in zijn inaugurale rede (1953) al voor om 'Nedersaksisch' door een 'betere term' te vervangen, om te voorkomen dat hij verantwoordelijk zou kunnen worden voor 'voortleving of herleving van een saksenmythe', zo meldt zijn opvolger Entjes in zijn oratie. Heeroma koos liever 'het inhoudloze en dus onbelaste woord Oostnederlands', maar had daarin ongelijk, aldus Entjes. Hij keek naar Entjes' mening te zeer met de ogen van een westerling en zag daarbij het Nedersaksisch aanvankelijk vooral als 'een tak van de Nederlandse stam'. Toch blijkt hij later een duidelijker begrip van de eigen samenhang van het Nedersaksische gebied gekregen te hebben, die ook door het taalgeografisch onderzoek, onder meer van zijn eigen Nedersaksisch Instituut, werd bevestigd. Niettemin heeft in de opvatting van Entjes de term Nedersaksisch 'vroeger noch later ooit een eenheid benoemd, geen taalkundige, geen culturele, geen politieke, *het is altijd een verzamelnaam geweest van op elkaar betrokken varianten, en dat is het nog*' (1975; mijn cursivering).

Ook in de hedendaagse opvattingen gaat het niet om een eenheid die in alles uniform is, ook niet om een taal die als één 'standaard' kan worden opgevat of om een taal die gemakkelijk tot één standaardtaal zou kunnen worden omgevormd, maar wel om een samenhangend geheel van over het algemeen licht verschillende varianten. Daarvan kan de historische verwantschap aangetoond worden, terwijl de bevolking die samenhang over het algemeen ook aanvoelt en beleeft. In een aantal hoofdstukken van dit handboek is van die samenhang en verwantschap getuigenis afgelegd. Ook daardoor kan Entjes'

uitdrukking 'een verzamelnaam van op elkaar betrokken varianten' explicieter worden begrepen.

In het taalgebruik is Nedersaksisch tot in de 17de eeuw één van de benamingen van de Middelnederduitse schrijftaal, met inbegrip van varianten in Noord- en Oost-Nederland. De term Nedersaksisch is in 1654 bijv. in gebruik bij een Gelderse geschiedschrijver. In schoolboeken van vorige generaties sprak men vaak van Saksisch (zoals in taalopsommingen als 'Fries, Frankisch en Saksisch'), en ook in oudere gezaghebbende taalkundige publicaties zoals die van Bergsma (1906), Van Ginneken en Te Winkel en in Schönfelds historische grammatica is 'Saksisch' een heel gewone taalnaam. Van Ginneken sprak in 1913 al van 'West-Nedersaksisch' (zie Niebaums hoofdstuk over het Oostnederlandse taallandschap).

De betrekkelijke onbekendheid van de naam bij de bevolking tot voor kort komt door gebrek aan onderwijs over de regionale taal, maar het is ook een gevolg van de dagelijkse praktijk in de diverse Nedersaksische regio's. Daar spreekt men verreweg het meest over de varianten van de eigen regio: het Twents, het Sallands, het Gronings, het Drents, het Stellingwerfs, het Veluws en het Achterhoeks; ook lokale varianten noemt men frequent en zegt dan dus Staphorsters, Zwols, Borns (in Borne), Blokzieligers ('Blokzijs') etc. De behoefte om met één taalaanduiding Nedersaksisch over het geheel van variëteiten te spreken deed zich eerder in de dagelijkse praktijk ook niet zo vaak voor. Met name de werking van het handvest, de ontwikkeling van cursussen en materiaal voor scholen en andere activiteiten hebben daar inmiddels verandering in gebracht.

De twijfel over de juistheid van de taalnaam vraagt om toelichting, met name ook omdat de maatschappelijke waardering ervan af kan hangen en dus de positie. Net als bij andere namen gaat het om een klankvorm, 'Nedersaksisch' dus, en het 'begrip' waarnaar die klankvorm verwijst, hier de groep van bedoelde taalvariëteiten. De relatie tussen klankvorm en betekenis is er een van gewoonte, net als bij andere namen en verwijzende woorden: men gebruikt nu eenmaal die naam, en weet wat die naam aanduidt. Het hanteren van de term brengt tot uitdrukking dat men er in de communicatie bewust gebruik van wil maken. Nedersaksisch is ook in officieel gebruik, en is dus ook langs die weg gewoon geworden. De discussies over de naam kwamen voort uit de vraag of 'Saksisch' eigenlijk wel een juiste benaming is. 'Saksisch' mogen we wel zonder meer interpreteren als 'vergelijkbaar met het Saksisch in Noordwest-Duitsland' en ook waren er, denkt men, Saksers of daarmee verbonden groepen die zo genoemd werden in ons gebied na de volksverhuizingstijd (vgl. bijv. Quak en Van der Horst 1997, Willemyns 1993 en ook Spitra en Kersken 2007). Maar of taalbijzonderheden van het huidige Nedersaksisch zoals men die ook kent in het noordwestelijke Nederduits rechtstreeks op de Saksers in Oost-Nederland teruggaan is niet zeker, onaannemelijk is het echter ook weer niet.

In tegenstelling met Nedersaksisch is het alternatief Oost-Nederlands niet officieel vastgelegd, het wordt niet gebruikt door overheden en instellingen en is ook bij de bevolking niet in zwang gekomen; het is dan ook een 'geleerdenterm'. Ook zijn de associaties die Oost-Nederlands als taalbenaming op kan roepen onjuist. In het dagelijkse taalgebruik slaat 'Nederlands' direct op de standaardtaal; het specificerende 'oost' doet aan 'regionaal gekleurd standaard-Nederlands' denken, maar dat wordt met de op elkaar betrokken varianten niet bedoeld. De voorstelling 'van, in Oost-Nederland' is ook niet goed bruikbaar, omdat dat gebied gemakkelijk wordt begrepen als 'Overijssel en Gelderland

achter de IJssel', met voorbijgaan dus aan de andere gebieden. Gebruikt men de term Nedersaksisch, dan wordt men wat het gebied betreft niet op het verkeerde been gezet. 'Oost-Nederlands' als taalnaam suggereert ook dat het gaat om een dialect van (= vorm van) het Nederlands (in het oosten van Nederland), en dat is het niet; de indruk 'dialect' roept bovendien gemakkelijk een negatieve waardering op, en ook daarom is de taalnaam Nedersaksisch te verkiezen. Als we zeggen dat de Nederlandse standaardtaal als cultuurtaal 'boven' het Nedersaksisch staat en dat dat de reden moet zijn om toch van een Nederlands dialect te spreken, dan zouden we de Berberdialecten, het Koerdisch enz. in Nederland ook als Nederlandse dialecten moeten aanduiden, en zelfs het Fries. Dat laatste vond degene die als een der eersten 'overkoepeling door een cultuurtaal' als criterium van 'dialect' voorstond, de taalgeleerde J. Goossens wel niet, maar hij oordeelde toch dat 'dialecten' in Nederland dialecten van het Nederlands zijn omdat die taal 'complementair' als cultuurtaal fungeert; zo ook zijn taalsystemen in het gebied met Fries als cultuurtaal volgens zijn definiëring Friese dialecten. Het bestaan van het Frans-Vlaams in Frankrijk, van het Nedersaksische Stellingwerfs in Friesland en van het niet-Friese Westerschellings en Vlielands eveneens in Friesland en ook nog eens het complementair zijn van het Nederlands als cultuurtaal 'boven' allochtone talen in Nederland maken duidelijk dat die opvatting niet goed houdbaar is. Hij is voor de sprekers van het Nedersaksisch verwarrend en voor betrokkenen bij taalzorg en onderwijs niet werkbaar, dit ook als gevolg van de **common sense**-opvatting van dialect als 'vorm van, vorm uit'. Daarbij speelt ook de kennis mee dat het Nederlands naar verhouding vrij laat ontstond en het Nedersaksisch en ook het Fries daar niet uit voortkwamen, wat tot de conclusie moet leiden dat het geen dialecten van het Nederlands genoemd mogen worden.

Vrij algemeen is men in ons land van opvatting dat de inwoners van een gebied met een regionale taal en cultuur vooral zelf moeten uitmaken in hoeverre ze die taal en cultuur willen steunen en ontwikkelen. De hoofdzeggenschap in aangelegenheden van taal, streekcultuur en -identiteit moet bij de bevolking in de regio zelf liggen, dus ook bij de locale en regionale overheden, niet elders. Men heeft het Nedersaksisch officieel als taal vast laten leggen omdat men het zelf nadrukkelijk wilde en omdat de rijksoverheid de decentrale overheden hierin heeft willen volgen, ook wat de naam betreft. Dit alles laat natuurlijk onverlet dat men het Twents, het Winterswijkse enz. nog altijd een dialect kan blijven noemen, wat dan inhoudt dat het om een variëteit van het Nedersaksisch gaat, eventueel: om een dialect in Nederland, niet van het Nederlands.

6.2 Gebruik en beheersing: 'taaltelling Nedersaksisch'

De 'taaltelling Nedersaksisch'

Met het oog op de ontwikkeling van het Nedersaksisch, de verdere erkenning ervan en ook ten behoeve van dit taalsociologische hoofdstuk werd eind 2002, begin 2003 een taaltelling gehouden over het gehele Nedersaksische gebied in Nederland. De hoofdvraag daarbij was in hoeverre het Nedersaksisch wordt gebruikt en beheerst. Op die manier immers kan men zich een voorstelling maken van zijn werkelijke plaats in de huidige samenleving en hoeft men zich niet voornamelijk op indrukken te baseren. Het feitelijke gebruik is gelijk aan de omvang als actueel communicatiemiddel, en de inventarisatie

van de b
worden
gebruik
toekoms
doorgaa
saksisch
het Ned
Hoe het
en wat l
de resu
uitkoms
Voor de
de gem
Wasken
Overijs
twee re
te krijg
nale of
en ook
gebied
doorga
daarna
kennis
Neders
(Friesla

In tabe
daarbij
Neders
nen lez
van he
we het
overw
Uit tal
wordt
Twent
waart
zitten
van d
positie
geme
Over
thuis

van de beheersing weerspiegelt de mate waarin het Nedersaksisch in ons tijdsbestek kan worden gebruikt. Het laat ook zien op welke basis men voort kan bouwen bij toekomstig gebruik en bij beleidsontwikkeling voor de taal in de komende tijd, en men heeft in de toekomst een basis om de voor- of achteruitgang van de taal te meten. Het onderzoek, doorgaans als 'Taalstelling Nedersaksisch' aangeduid, werd uitgevoerd door het Nedersaksisch Instituut en ondervond steun van de overkoepelende Streektaalorganisatie in het Nedersaksisch taalgebied (SONT) voor de verwerving van subsidies.

Hoe het onderzoek verder werd opgezet en verantwoord, wat de kenmerken ervan waren en wat het opleverde valt uitvoerig na te lezen in Bloemhoff 2005. Hier kunnen alleen de resultaten worden samengevat. Bovendien is er aandacht voor enkele bijzondere uitkomsten die tot nu toe minder in beeld waren.

Voor de taaltelling werd het gebied opgedeeld in negen regio's: Groningen, Drenthe, de gemeente Oost-Stellingwerf (zonder de vanouds Friestalige dorpen Haulerwijk en Waskemeer), de gemeente West-Stellingwerf, de gemeente Steenwijkerland, West-Overijssel (zonder Steenwijkerland), Twente, de Achterhoek en de Veluwe. En wel om twee redenen: in de eerste plaats hebben betrokkenen in alle regio's er baat bij om zicht te krijgen op de taalsituatie in hun 'eigen gebied'. Dat geldt in het bijzonder voor regionale of lokale streektaalinstellingen en -organisaties, voor de regionale en lokale overheden en ook voor overkoepelende organisaties en instellingen die anderszins in of voor het gebied werken. Ook de geïnteresseerde sprekers en schrijvers van het Nedersaksisch zijn doorgaans in de eerste plaats geïnteresseerd in de toestand in hun regio; daarnaast en daarna wil men ook wel vergelijken met andere regio's en van het geheel van die regio's kennis nemen. Door het tamelijk grootschalige karakter van het onderzoek zijn kleine Nedersaksisch getinte randgebieden, zoals Urk (Flevoland) en oostelijk Kollumerland (Friesland) buiten beschouwing gebleven.

Kunnen spreken, thuis spreken, kunnen lezen, frequent lezen

In tabel 1 zijn de tellingen samengevat waaraan de meeste behoefte bestond. Het gaat daarbij om het kunnen spreken (redelijk tot zeer goed), om het thuis hoofdzakelijk de Nedersaksische streektaal spreken (eventueel samen met het Nederlands), om het kunnen lezen en om de frequentie van het lezen (wekelijks tot maandelijks). Het totaalbeeld van het gebruik van het Nedersaksisch in het gehele gebied wordt nog iets gunstiger als we het autochtone Nedersaksisch per regio optellen bij het percentage waarin men thuis overwegend ander Nedersaksisch zegt te spreken.

Uit tabel 1 blijkt dat de regionale taal Nedersaksisch thuis nog het meest gesproken wordt in het gebied dat men traditioneel vaak Oost-Nederland noemt: West-Overijssel, Twente en de Achterhoek. Dan volgen de noordelijke provincies Drenthe en Groningen, waartussen toch nog een verschil van 7% bestaat ten gunste van Drenthe. Net als Drenthe zitten ook de noordelijke gemeenten West-Stellingwerf en Steenwijkerland in de buurt van de 50%. Het relatief grote, westelijke gebied van de Veluwe neemt een bijzondere positie in met een naar verhouding lage score, en zo ook, 'midden in het noorden', de gemeente Oost-Stellingwerf in Zuidoost-Friesland.

Over de hele linie zien we een aanzienlijk verschil tussen het kunnen spreken en het thuis daadwerkelijk spreken. Voor het 'kunnen spreken' zijn de scores in de noordelijke

Kaart 1: De gebieden die werden onderscheiden voor de Taaltelling Nedersaksisch: 1. Groningen 2. Drenthe 3. Oost-Stellingwerf 4. Steenwijkerland 5. Twente 6. West-Overijssel 7. Achterhoek 8. Veluwe 9. West-Stellingwerf (ontwerp: afd. Cartografie provincie Fryslân)

Nedersaksische streektaal van:	'kunnen spreken'	thuis hoofdzakelijk autochtoon Nedersaksisch spreken, evt. in combinatie met het Nederlands; tussen haakjes = thuis alleen autochtoon Nedersaksisch	percentage ander Nedersaksisch in de regio (thuis overwegend gesproken; al dan niet in combinaties)	wel kunnen lezen	frequent lezen
De provincie Groningen	77,7%	45,6% (33,9%)	+0,8%	72,6%	46,4%
De provincie Drenthe	76,6%	52,9% (35%)	+4,8%	82,8%	49,9%
De gemeente Oost-Stellingwerf	48,8%	29,5% (16,3%)	+9,6%	66,7%	47,5%
De gemeente West-Stellingwerf	64,6%	53,2% (32,3%)	+4,6%	77,2%	52,3%
De gemeente Steenwijkerland	67,4%	49,3% (Stell.-Ov. +1,5% autochtoon anderszins) (35,5%)	+5,0%	77,9%	41,7%
Het gebied West-Overijssel	73%	62,9% (54,1%)	+0,3%	75,7%	45,6%
De regio Twente	76,1%	61,6% (28,1%)	+1,9%	77,6%	47,0%
Achterhoek	73%	59,6% (28,4%)	+2,2%	87,7%	45,3%
Veluwe	48,6%	37,0% (13,9%)	+3,7%	65,3%	34,4%

Tabel 1: De beheersing en het gebruik van het Nedersaksisch in Nederland: samenvattend overzicht

provincies Groningen en Drenthe niet alleen hoog, maar zelfs hoger dan in West-Overijssel, Twente en de Achterhoek. Het grote verschil tussen 'wel kunnen' en 'thuis niet doen' verdient nader onderzoek, waarbij ook een verklaring gevonden zou moeten worden voor het resultaat dat de beheersing in het noorden groter is en het gebruik thuis geringer dan in West-Overijssel, Twente en de Achterhoek. Opmerkelijk is verder de naar verhouding hoge score van 54,1% voor thuis alleen Nedersaksisch spreken in West-Overijssel. Het gebruik in de thuissituatie van Nederlands en Nedersaksisch beide is er met 8,8% gering, zeker in vergelijking met Twente, dat een imago heeft van een regio met een sterk streektaalbewustzijn. Twente scoort voor 'alleen' Twents 28,1%, men gebruikt beide talen volgens 32,7% van de ondervraagden. Kijken we naar Steenwijkerland, dan zien we daar net als in het naburige West-Overijssel eveneens een lage score voor 'beide talen' in de thuissituatie, nl. 12,3%, tegenover 35,5% streektaal 'zonder Nederlands'.

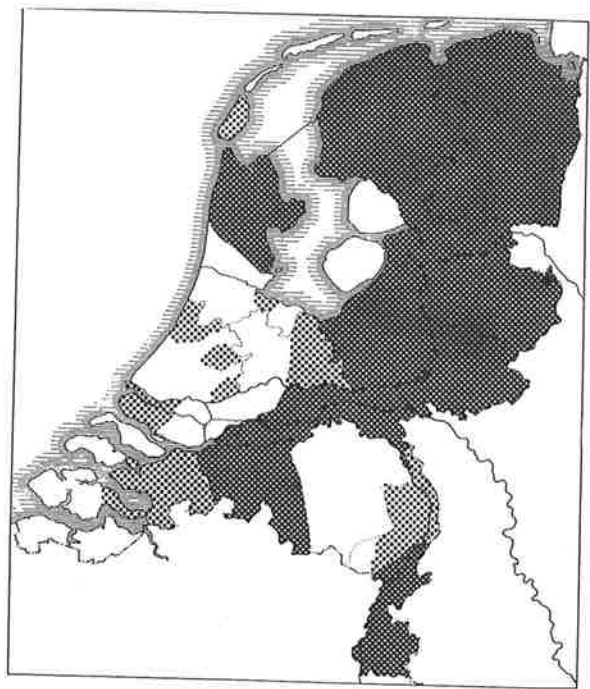
De percentages voor 'frequent lezen' variëren van 34,4% op de Veluwe tot meer dan 52% in de gemeente West-Stellingwerf. Ook Oost-Stellingwerf scoort hier relatief hoog, ondanks het lage percentage voor thuis streektaal spreken. De hoge score heeft hier

waarschijnlijk te maken met het verhoudingsgewijs frequente aanbod van teksten en met de belangstelling van niet-Stellingwerfstaligen. Voor de media en instanties die zich inzetten voor het in het Nedersaksisch publiceren in dag- en weekbladen en voor het uitgeven van boeken en periodieken zijn de positieve scores een belangrijk gegeven. De regio Oost-Stellingwerf, met een relatief lage score dus voor 'thuis spreken', laat immers zien dat de belangstelling voor het lezen in het Nedersaksisch niet zonder meer afhangt van het aantal sprekers van het Nedersaksisch. Ook al is dat relatief klein, de belangstelling bij anderen om in het Nedersaksisch te lezen hoeft daarom niet gering te zijn. Wel tekent met name de Veluwe zich wat het lezen betreft hier enigszins negatief af, met slechts een percentage van 34,4%, maar hier geldt ongetwijfeld dat het aanbod lager is dan in de Stellingwerfse gemeenten.

Tussen het frequent lezen en het 'kunnen lezen' zit over de hele linie een verschil dat te vergelijken is met het verschil tussen het kunnen spreken en het thuis daadwerkelijk spreken. Dat verschil varieert van 19,2% in Oost-Stellingwerf tot 42,4% in de Achterhoek. Net als bij de leesfrequentie scoort de Veluwe het laagst voor het kunnen lezen, namelijk met 65,3%. Dat zou waarschijnlijk anders zijn bij een groot en gevarieerd aanbod van teksten.

Helaas zijn er geen recente cijfers bekend over het aanbod van Nedersaksisch in de krant. Wel is het opmerkelijk te noemen dat al in de jaren zestig door redacties van dag- en weekbladen in het Nedersaksische gebied werd opgegeven dat er regelmatig 'dialect' in de krant verscheen. Dat is af te lezen van kaart 2, een kaart die door Entjes werd samengesteld naar aanleiding van een oudere kaart van P.J. Meertens, die in elk geval voor het noorden en oosten een soortgelijk beeld gaf (Entjes 1974).

Kaart 2: *Dialect in de krant van 1960-1970.* (Wit = nooit; licht = onregelmatig; donker = regelmatig; bron: Entjes 1974)

Het va
Neder
scoort
gevari
tages
Drent
West-
elke v
teit so
'slech
Verge
dan v
kunn
De g
opval
doen
lijk i
sprek

A
ro
1
2
3
4
er
ro
6
7
t
8
9

Tab

We
zijn
van
do
zijn

l van teksten en
nstanties die zich
den en voor het
rijk gegeven. De
ken', laat immers
der meer afhangt
klein, de belang-
et gering te zijn.
s negatief af, met
t aanbod lager is

en verschil dat te
is daadwerkelijk
% in de Achter-
et kunnen lezen,
ot en gevarieerd

sisch in de krant.
ties van dag- en
matig 'dialect' in
jes werd samen-
lk geval voor het

Het valt in tabel 1 op dat 'Oost-Nederland' (Overijssel, de Achterhoek) niet frequenter Nedersaksisch leest dan andere regio's, terwijl juist het 'thuis spreken' hier het hoogst scoort. Wanneer het aanbod van het Nedersaksisch in geschreven vorm hier groter en gevarieerder zou zijn, hoeft er geen reden te zijn waarom er in dat gebied geen percentages gehaald zouden kunnen worden die vergelijkbaar zijn met die voor bijvoorbeeld Drenthe en West-Stellingwerf. Illustratief is dat door het bereik van een weekblad in West-Stellingwerf een aanzienlijk deel van de bevolking van West-Stellingwerf jarenlang elke week Stellingwerfse teksten aangeboden kreeg; het 'wekelijks lezen' van die variëteit scoort daar dan ook 40%, maar in Twente, West-Overijssel en de Achterhoek is dat 'slechts' 22,8%, 22,3% en 24,9%.

Vergelijken we voor alle gebieden de kolommen voor 'kunnen lezen' en 'frequent lezen', dan valt eveneens te veronderstellen dat het percentage van het frequent lezen hoger zou kunnen zijn bij een groter en gevarieerder aanbod.

De gegeven percentages vragen erom de gebieden in een rangorde te plaatsen, zodat opvallende verschillen nog sterker naar voren komen. Wanneer we dat, zoals in tabel 2, doen voor 'kunnen spreken', 'thuis spreken' en 'frequent lezen' tegelijk, dan komt duidelijk in beeld hoe de regio's verschillen naar gelang de vaardigheid en het daadwerkelijke spreken en lezen.

A kunnen spreken	B thuis spreken	C frequent lezen
rond 75%	rond 60%	rond 50%
1 Groningen 2 Drenthe 3 Twente 4, 5 West-Overijssel en Achterhoek	1 West-Overijssel 2 Twente 3 Achterhoek	1 West-Stellingwerf 2 Drenthe 3 Oost-Stellingwerf
rond 66%	rond 50%	rond 45%
6 Steenwijkerland 7 West-Stellingwerf	4 West-Stellingwerf 5 Drenthe 6 Steenwijkerland 7 Groningen	4 Twente 5 Groningen 6 West-Overijssel 7 Achterhoek 8 Steenwijkerland
tegen 50%	rond 33%	rond 33%
8 Oost-Stellingwerf 9 Veluwe	8 Veluwe 9 Oost-Stellingwerf	9 Veluwe

Tabel 2: De regio's geïnclassificeerd naar 'kunnen spreken', 'thuis spreken' en 'frequent lezen'

West-Overijssel, Achterhoek en Twente staan hoog geïnclassificeerd in kolom A en B, maar zijn middenmoters in C. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat een groter aanbod van streektaalliteratuur in deze regio's de percentages voor lezen langzaam maar zeker zou doen verhogen. In West-Stellingwerf en Drenthe is dat kennelijk beter, want die regio's zijn dan wel middenmoters in kolom B, maar ze staan in de kopgroep van kolom C.

Vergelijkbaar is het gesteld met Oost-Stellingwerf: het Nedersaksisch staat er zelfs relatief zwak wat het kunnen spreken en het feitelijk gebruik betreft, maar deze regio scoort naar verhouding hoog wat de leesfrequentie betreft. Zien we in de kolommen A en B in de kopgroep Twente, West-Overijssel en de Achterhoek steeds bij elkaar, in kolom C is dat eveneens een aaneengesloten gebied. In vergelijking met West-Overijssel, Achterhoek en Twente maakt Groningen een wat afwijkende indruk: in kolom A staat Groningen aan de top, maar in de kolommen B en C is die regio een middenmoter. De Veluwe zit in alle kolommen in de staartgroep.

Net zoals al opgemerkt is over het lezen blijkt ook het 'potentieel' aan sprekers dat het Nedersaksisch nog gemakkelijk volop zou kunnen gebruiken in het mondelinge taalgebruik veel groter dan het gebruik thuis laat zien. Er valt immers steeds een groot verschil te constateren tussen het overwegend Nedersaksisch spreken (eventueel samen met het Nederlands) in de thuissituatie en het 'kunnen spreken'. Uitschieters zijn de provincie Groningen met 32,1% verschil en de gemeente Oost-Stellingwerf met 19,3%. Het verschil is het kleinst in West-Overijssel met 10,1% en in de gemeente West-Stellingwerf met 11,4%. We zouden voorzichtig kunnen concluderen dat, nu blijkt dat het met de beheersing over het algemeen nog meevalt – die varieert immers naar gelang de regio tussen 48% en 78% – het spreken van het Nedersaksisch voor een veel hoger percentage dagelijkse praktijk kan zijn als degenen die het beheersen het ook daadwerkelijk gebruiken. Zouden de mensen die het Nedersaksisch van hun regio naar eigen zeggen nog kunnen spreken dat inderdaad frequent en in veel domeinen gaan doen, dan zou dat natuurlijk een versterking inhouden van de positie van het Nedersaksisch. Dat daadwerkelijke gebruik zou gestimuleerd kunnen worden. Met name op de Veluwe en in Oost-Stellingwerf zou dat van belang kunnen zijn, met het oog op de onzekere toekomst voor het Nedersaksisch daar, zoals die uit de cijfers spreekt.

Bij dit alles moet nog wel aangetekend worden dat de enquête wat het daadwerkelijk spreken betreft alleen ging over het gedrag thuis en niet over andere situaties. Maar er lijkt geen reden om aan te nemen dat grote aantallen die zich thuis niet van het Nedersaksisch bedienen, dat in alle andere situaties wel frequent doen. En natuurlijk zijn er ook personen die alleen thuis Nedersaksisch spreken, elders niet.

Naast deze beperking moet nog een andere genoemd worden: de opgaven van de onder-vraagden zijn een vorm van 'zelfrapportage', het gaat niet om een objectieve waarneming door anderen van het individuele taalgedrag per persoon, en ook is de feitelijke beheersing niet objectief getest. Dat doet echter niet zonder meer veel af aan de waarde van het onderzoek, temeer niet omdat de onderzoeken die af en toe in delen van de regio zijn gehouden eveneens gebaseerd zijn op zelfrapportage, evenals vergelijkbare onderzoeken elders, zoals voor het Nederduits in Duitsland en voor het Fries.

Overzien we het geheel aan cijfermateriaal dat tot nu toe werd gepresenteerd, dan blijkt dat het 'kunnen spreken' van het Nedersaksisch meevalt in die zin dat in elke regio de bevolking nog voor een aanzienlijk percentage zegt het Nedersaksisch redelijk tot zeer goed te kunnen spreken. Uitschieters naar onderen zijn het Nedersaksisch van de Veluwe met 48,6% en dat van de gemeente Oost-Stellingwerf met 48,8%. Een stuk sterker staat het Nedersaksisch in Groningen met 77,7%, in Drenthe met 76,6% en in Twente met 76,1%. De beheersing varieert zo te zien, naar gelang de regio, tussen 48% en 78%. Als we echter kijken naar het thuis overwegend spreken van de autochtone streektaal samen

met het
voor he
van 62.
den aan
Stelling
Als we
die op
Neders
gedrage

totaal a inwone
3.035.0

Tabel 3:
autochte

Ne

Uit tab
spreke
andere
en het
Het is
minde
ooit n
verlies
gener
waar
streek
vorm
de jon
elders
Tabel
gehee
op ba
gelan
jonge
zien
éénm
tien j
een r
punt

met het thuis overwegend autochtone streektaal + Nederlands spreken, dan blijkt dat voor het hoogste percentage te gebeuren in Overijssel, namelijk voor een percentage van 62,9% in West-Overijssel en voor 61,6% in Twente. Voor de hekkensluiters gelden aanzienlijk lagere percentages: de Veluwe scoort hier 37,0% en de gemeente Oost-Stellingwerf 29,5%.

Als we de percentages nog eens omrekenen in 'vermoedelijke aantallen' en we tellen die op voor het gehele gebied, dan komt nog nadrukkelijker tot uitdrukking dat het Nedersaksisch in onze tijd nog steeds door een aanzienlijk deel van de bevolking wordt gedragen, vgl. tabel 3.

totaal aantal inwoners	thuis Neders. spreken, evt. + Nederl.	Nedersaksisch kunnen spreken	Nedersaksisch kunnen lezen	leesfrequentie (wekelijks tot maandelijks)
3.035.000	1.605.000	2.152.000	2.317.000	1.363.000

Tabel 3: Samenvattend: de beheersing en het gebruik van het Nedersaksisch. De percentages voor het autochtone Nedersaksisch per regio zijn omgerekend in aantallen; die zijn opgeteld.

Nedersaksisch naar gelang maatschappelijke factoren van invloed

Uit tabel 1 in de vorige par. volgt automatisch dat tegenover meer 'alleen maar Nederlands spreken' een naar verhouding lagere score staat voor het Nedersaksisch. Er zijn echter ook andere factoren die in aanzienlijke mate het daadwerkelijk spreken, het kunnen spreken en het lezen bepalen. Net als bij andere streektalen of dialecten hoort leeftijd daarbij. Het is zelfs een factor die van doorslaggevende betekenis kan zijn: naar gelang 'de jeugd' minder Nedersaksisch leert spreken, wordt het waarschijnlijker dat de regionale taal ooit niet meer gesproken zal worden. Het lijkt daarentegen erg onwaarschijnlijk dat het verlies bij jongeren zal worden gecompenseerd door toename van het leren door oudere generaties en door personen die zich nieuw in het gebied vestigen, al valt wel duidelijk waar te nemen dat groepen jongeren na hun lagere schoolleeftijd toch wel weer van de streektaal gebruik gaan maken en dat de belangstelling bij Nederlandstaligen om een vorm van het Nedersaksisch te leren, niet alleen een incidentele zaak is. De teruggang bij de jongeren valt niet alleen bij het Nedersaksisch maar ook bij streektalen en dialecten elders te constateren.

Tabel 4 laat de teruggang van het 'overwegend thuis spreken' zien, voor het gebied als geheel. Er zijn drie leeftijdscategorieën onderscheiden. Die leeftijdsindeling is gemaakt op basis van de geboortedata van de informanten. We zien hoe het gebruik varieert naar gelang de leeftijdscategorie, d.w.z. kennelijk geringer is naar gelang de categorie een jongere is. Door het gebruik van de onderscheiden generaties te vergelijken kunnen we zien of en hoe het gebruik van een taal verandert. Ook al vergelijken we de generaties éénmaal en tegelijkertijd, en beschikken we niet over een reeks van bijvoorbeeld om de tien jaar gehouden onderzoeken naar het gebruik en de beheersing, toch kunnen we zo een redelijk zeker inzicht krijgen in de ontwikkelingen van het Nedersaksisch. Uitgangspunt is dat wanneer men eenmaal volwassen is en volgroeid is in z'n (streek)taalsysteem

en het gebruik daarvan, dat er dan op latere leeftijd geen al te grote veranderingen in 'taalvermogen' zullen optreden. Dit leidt tot het algemeen aanvaarde type onderzoek 'in schijnbare tijd', waarin men het taalgebruik en/of de beheersing van de onderscheiden generaties op één en hetzelfde moment met elkaar vergelijkt. Die generaties staan voor de door hen verworven taal in hun jeugdperiode, zodat we dus door de taal en de beheersing daarvan van de generaties te vergelijken zicht krijgen op verandering door de werkelijke tijd. Hier moet wel bij aangetekend worden dat trends zoals die uit onderzoek in schijnbare tijd blijken, zich niet altijd hoeven door te zetten. Zo kan de frequentie van het gebruik van een taal bijvoorbeeld sterk veranderen als er zich in korte tijd grote groepen anderstaligen in een dorp of stadswijk vestigen.

Overwegend taal- gebruik thuis	18 t/m 39 jaar	40 t/m 60 jaar	61 jaar en ouder
Nedersaksisch	17,3%	30,4%	39,8%
Nederlands	53,2%	39,7%	34,5%
beide	22,4%	21,5%	12,4%
iets anders	7,1%	8,4%	13,2%

Tabel 4: Het gebruik van het Nedersaksisch in Nederland thuis, onderverdeeld naar leeftijdsgroepen

Uit tabel 5 komt naar voren hoeveel procent het Nedersaksisch kan spreken, al naar gelang de leeftijdsgroep. Nemen we de percentages voor zeer goed, goed en redelijk per leeftijdscategorie samen en vergelijken we de resultaten met tabel 4 dan blijkt – opnieuw – dat de percentages van de onderscheiden leeftijdsgroepen die het Nedersaksisch kunnen spreken een stuk hoger zijn dan de percentages van het feitelijk gebruik thuis doen vermoeden. Per leeftijdsgroep, en het geldt ook voor de jongste groep, is er dus zeker potentieel om het Nedersaksisch meer te gebruiken.

De mate waarin men het Nedersaksisch beheerst	18 t/m 39 jaar	40 t/m 60 jaar	61 jaar en ouder
zeer goed	20,3%	32,2%	37,3%
goed	18,2%	20,2%	18,4%
redelijk	25,9%	14,5%	14,4%
samen (= beheersen):	64,4%	66,9%	70,1%
slecht	12,9%	11,2%	8,1%
niet	22,7%	21,9%	21,8%

Tabel 5: De mate waarin men het Nedersaksisch beheerst, naar gelang de leeftijdscategorie

Verder verdient het aandacht dat de jongste categorie naar verhouding het meest aangeeft het Nedersaksisch *redelijk* te beheersen, in de middelste en in de rechtse kolommen zien we de rollen omgedraaid: binnen de mogelijkheden 'zeer goed', 'goed' en 'redelijk' scoort daar 'zeer goed' het best, en 'redelijk' het geringst. Ook dat zegt waarschijnlijk iets over de positie van het Nedersaksisch: de beheersing neemt af ook in kwalitatieve zin, wat spoort met de algemene indruk dat streektaalen en dialecten (inclusief het Fries) 'vernerderlandsen', de jeugd is 'minder streektaalvast'. Toch moeten we voorzichtig zijn met oordelen: jongere generaties zullen zich misschien meer bewust zijn van de noodzaak tot formele beheersing van een taal voordat ze menen te kunnen zeggen dat ze die goed beheersen. Misschien ook zijn ze onzekerder over de norm en dus voorzichtiger in de zelfrapportage dan de oudere generaties, omdat die eerder naar gewoonte vinden dat ze de streektaal 'goed spreken'.

Behalve de verschillen naar gelang de leeftijd hebben we ook de relatie tussen de opleiding aan de ene kant en gebruik en beheersing van het Nedersaksisch aan de andere kant onderzocht. Tabel 6 toont per groep die werd onderscheiden door het kenmerk 'hoogst genoten opleiding' de mate van het gebruik thuis van het Nedersaksisch, al dan niet in combinatie met Nederlands. Het gebruik thuis is in elke cel als eerste genoemd. Ook valt af te lezen hoe de percentages over de opleidingsniveaus zijn verdeeld voor wat betreft het 'kunnen spreken'. Dat is uitgedrukt met het tweede, dus het onderste cijfer in elke cel.

Hoogst genoten opleiding	Gro %	Dre %	OSte %	Stwijk %	Twe %	WOv. %	Achterh. %	Ve %	WSte %
lager ond.	90,9 97,0	71,9 87,5	54,5 68,2	74,1 85,2	75,0 84,4	91,3 95,7	75,0 83,3	70,6 88,2	60,0 80,0
lbo	70,0 93,3	80,6 91,9	41,7 58,3	60,0 81,3	87,2 93,6	75,0 90,6	89,1 92,7	66,0 67,9	58,8 68,8
mavo/ mulo	45,5 86,4	52,4 81,0	42,2 48,9	42,9 51,4	60,4 73,6	57,4 78,7	50,9 63,2	28,9 53,3	54,3 65,2
mbo	45,9 80,0	52,6 79,5	23,0 48,6	38,2 72,1	63,0 83,6	51,6 62,5	66,2 83,8	36,4 45,5	52,1 65,8
havo	33,3 77,8	66,7 77,8	19,0 42,9	25,0 66,7	42,9 64,3	58,3 58,3	50,0 25,0	23,8 42,9	50,0 25,0
hbo	16,7 56,7	21,2 51,9	5,9 33,3	35,3 51,0	42,0 58,0	26,8 50,0	36,5 58,7	16,4 30,9	16,7 44,4
wo	15,4 46,2	6,3 50,0	0 30	18,2 18,2	9,1 45,5	0 16,7	0 14,3	0 11,8	0 0

Tabel 6: Nedersaksisch naar gelang de opleiding. De percentages van het overwegend gebruik thuis (Nedersaksische streektaal én 'beide', dat is Nederlands en de Nedersaksische streektaal) en, steeds op de tweede rij: de beheersing, dus het al dan niet kunnen spreken.

We kunnen aflezen dat het gebruik afneemt naar gelang het 'opleidingsniveau'. Wel zien we dat in sommige regio's het mbo-niveau toch iets hoger scoort voor het thuis spreken van de streektaal dan de categorie met mavo/mulo als hoogst genoten opleiding. Ook het 'kunnen spreken' vertoont een afname naar gelang het opleidingsniveau hoger is, al zien we ook nu tussen mbo en mavo/mulo weer een soortgelijk verschil. Het verschil tussen beheersing en gebruik thuis lijkt het sterkst aanwezig in de hogere regionen van de opleidingen. Hoe hoger de opleiding, hoe minder men het Nedersaksisch thuis spreekt. Toch zijn de categorieën met hbo en wo die het Nedersaksisch beheersen, niet zeer gering. Opmerkelijk genoeg vallen hier in gunstige zin het meest op de provincies Groningen en Drenthe, en de regio Twente. Het minst gunstig is de situatie op de Veluwe en in Oost-Stellingwerf. Mogelijk hangt deze situatie samen met verschillen in status tussen de varianten van het Nedersaksisch in de verschillende gebieden. Zo bestaat bijvoorbeeld de indruk dat de status van het Twents in Twente een hogere is dan die van het Stellingwerfs in Oost-Stellingwerf.

Naast de afhankelijkheid van leeftijd en van de genoten opleiding wordt in de taal-sociologische literatuur doorgaans ook het verschil tussen mannen en vrouwen in beeld gebracht. Niet zelden komt naar voren dat mannen 'dialectvaster' zijn dan vrouwen, en dat is ook volgens de Taaltelling Nedersaksisch het geval. De score bij de vraag 'wat spreekt u thuis hoofdzakelijk' voor het gebied als geheel is weergegeven in tabel 7. Het verschil in beheersing van het Nedersaksisch tussen mannen en vrouwen komt tot uitdrukking in tabel 8. Opvallend hoog blijkt het percentage vrouwen te zijn dat zegt het Nedersaksisch niet te kunnen spreken. Opmerkelijk is verder dat er geen verschil tussen beide seksen viel op te merken op het punt van het kunnen lezen en de frequentie van het lezen. Daarom zijn de afzonderlijke percentages hier niet weergegeven.

Taalgebruik thuis	Man	Vrouw
Nedersaksisch	34,4%	27,9%
Nederlands	38,4%	43,1%
beide	17,6%	19,2%
iets anders	9,6%	9,8%
totaal	100,0%	100,0%

Tabel 7: Gebruik van het Nedersaksisch thuis naar geslacht

Mate van beheersing	Man	Vrouw
zeer goed	32,2%	30,2%
goed	21,7%	17,5%
redelijk	19,2%	16,3%
samen	73,1%	64,0%
slecht	10,0%	10,9%
niet	16,9%	25,2%

Tabel 8: De mate van beheersing van het Nedersaksisch naar geslacht

Veel minder gebruikelijk dan het weergeven van de verschillen naar met name geslacht en leeftijd is het om te kijken naar het eventuele onderscheid tussen stad en platteland. Maar voor het Nedersaksische gebied is dat wel de moeite waard: hoewel delen van het platteland in meerdere opzichten lijken te verstedelijken, valt er toch een aanzienlijk verschil te verwachten tussen gebruik en de beheersing in steden als Zwolle, Apeldoorn en Groningen en die op het omringende platteland. Zetten we de percentages voor de grotere steden af tegen die voor het platteland, dan vallen inderdaad aanzienlijke verschillen op, vgl. tabel 9. In de grotere streektaalgebieden varieert het verschil van 17% in Groningen tot 24% op de Veluwe en 25% in Twente.

Aan de andere kant zien we ook scores die we in eerste instantie niet zouden verwachten. In Drenthe blijkt het verschil tussen 'stad' en platteland met 9% bij vergelijking niet erg groot. Voor de kleinere gebieden Steenwijkerland en Oost- en West-Stellingwerf zijn de hoofdplaatsen Steenwijk, Oosterwolde en Wolvega vergeleken met de rest van elk van die gemeenten. In deze kleinere plattelandsgebieden is de situatie duidelijk anders dan in Groningen, West-Overijssel, Twente, de Achterhoek en op de Veluwe. Met name in de beide Stellingwerfse gemeenten zijn de verschillen tussen hoofdplaats en omgeving minimaal. Het Stellingwerfs wordt er in dezelfde mate beheerst als in het omringende gebied. Is in de steden van de grotere gebieden de aanwezigheid en groei van grote groepen Nederlands- en anderstaligen de verklaring voor het verschil met het platteland, in de Stellingwerfse hoofddorpen zijn juist meer Stellingwerfstaligen gaan wonen, terwijl er veel inwoners van elders in de buitengebieden gingen wonen.

Wellicht valt op die manier ook de opmerkelijke Drentse positie in dit geheel te verklaren. Net als in Steenwijkerland neemt in Drenthe 'de stad' een middenpositie in vergeleken met de grote steden elders en de centrumplaatsen van het Stellingwerfse platteland.

Gebied	Percentage van de onder- vraagden in de genoemde 'stad' of 'steden' dat het autochtone Neder- saksisch kan spreken	Percentage van de onder- vraagden uit het overige gebied dat het autochtone Nedersaksisch kan spre- ken
Groningen: stad versus 'Ommelanden' n = 66 (274)	65%	82%
Drenthe: Assen, Emmen, Coevorden, Meppel n = 87 (291)	70%	79%
gem. Oost-Stellingwerf: het hoofddorp Oosterwolde n = 133 (282)	49%	50%
gem. Steenwijkerland: de stad Steenwijk n = 112 (285)	61%	72%
Twente: Enschede, Almelo, Hengelo n = 97 (281)	60%	85%
West-Overijssel: Kampen, Zwolle, Deventer n = 116 (296)	61%	80%
Achterhoek: Zutphen, Doetinchem n = 61 (285)	59%	77%
Veluwe: Apeldoorn n = 77 (288)	31%	55%
gem. West-Stellingwerf: het hoofddorp Wolvega n = 138 (285)	65%	64%

Tabel 9: De beheersing van het Nedersaksisch in de stad tegenover die op het platteland. De percentages zijn afgerond. n = het aantal geïnterviewde sprekers in de genoemde stad of steden samen c.q. in het genoemde hoofddorp. Het totaal aantal geïnterviewden in de regio staat tussen haakjes.

We zien dus dat er inderdaad een fors verschil is in de beheersing van het Nedersaksisch bij de inwoners van de (grote) steden versus die in de rest van het (omringende) gebied. In de grotere streektaalgebieden loopt het verschil op tot maar liefst 25% in Twente.

In vergelijking met het Nederduits en Fries

Het is de moeite waard om te vergelijken met de situatie elders, met name die van het verwante Nederduits (waaronder het Noordwest-Duitse Saksisch) en die van het Fries in Nederland. In beide gevallen hebben we te maken met erkende talen: het Nederduits en

het Fries zijn talen en talen veel langer er op te merken cijfers die in t als die bij de Nederduits, v publicatie on als in ons om een zelfi zomer van 2 Noordduitse

Nederduits in drie deel

Sleeswijk-H

Nedersakser

(Noord-) Ne
Westfalen

Tabel 10: Het Stellmacher

Stellmacher staat als vo spreken' o Nedersaks maar staan Het Fries s 2 en 11, e lands of ee bij het Ne spreken a

Fries beh

spreken

lezen

schrijven

Tabel 11: F

ge van de onder-
n uit het overige
at het autochtone
ksisch kan spre-

82%

79%

50%

72%

85%

80%

77%

55%

64%

nd. De percentages
samen c.q. in het
es.

t Nedersaksisch
ngende) gebied.
% in Twente.

ame die van het
van het Fries in
t Nederduits en

het Fries zijn beide onder de werking gesteld van het Europees handvest voor regionale talen en talen van minderheden, het Fries geldt daarnaast ook als rijkstaal en ondergaat al veel langer erkenning en aanzien in Nederland zelf. Er zijn interessante overeenkomsten op te merken die nauwelijks op toeval kunnen berusten, al zijn de Nederduitse en Friese cijfers die in tabel 10-11 worden gegeven niet onder precies dezelfde condities verkregen als die bij de Taaltelling Nedersaksisch. De cijfers in tabel 10 tonen de beheersing van het Nederduits, volgens Niebaum en Macha 2006, op basis van Stellmacher 1987. Aan hun publicatie ontleen ik de cijfers van een drietal naburige deelstaten, inclusief Bremen. Net als in ons onderzoek in Noord- en Oost-Nederland gaat het ook bij deze Duitse auteurs om een zelfinschatting van het eigen doen en kunnen door de geënquêteerden. In de zomer van 2007 is een nieuw taalonderzoek gestart in het Nederduitse gebied van de Noordduitse deelstaten.

Nederduits beheersen in drie deelstaten:	ja, heel goed	ja, goed	ja, een beetje	nee
Sleeswijk-Holstein	31%	16%	24%	29%
Nedersaksen/Bremen	33%	20%	20%	27%
(Noord-) Noordrijn-Westfalen	15%	12%	22%	51%

Tabel 10: Het kunnen spreken van het Nederduits in een aantal naburige Duitse deelstaten. (Op basis van Stellmacher 1987, geciteerd uit Niebaum en Macha 2006).

Stellmacher 1987 oordeelt dat 'ja, een beetje' zowel voor erg bescheiden inschattingen staat als voor zeer optimistische. Als we daarom die categorie voor de helft bij 'kunnen spreken' optellen en we vergelijken dan met onze regio's in tabel 1 en 2, dan komen Nedersaksen/Bremen en Sleeswijk-Holstein boven de Veluwe en Oost-Stellingwerf uit, maar staan ze onder de andere regio's.

Het Fries spoort met de Nedersaksische kopgroep voor het kunnen spreken, vgl. tabel 2 en 11, en het thuis spreken correspondeert met 54% voor Fries (evt. inclusief Nederlands of een andere streektaal) met de Nedersaksische middengroep, vgl. tabel 2. Net als bij het Nedersaksisch is het verschil tussen het thuis inderdaad spreken en het kunnen spreken aanzienlijk, vgl. tabel 11.

Fries beheersen:	onderzoek van 1967	onderzoek van 1980	onderzoek van 1994
spreken	84,9%	73,4%	74,0%
lezen	68,9%	64,9%	64,5%
schrijven	11,5%	10,6%	17,0%

Tabel 11: Het kunnen spreken, lezen en schrijven van het Fries. (Volgens Gorter en Jonkman 1995: 8).

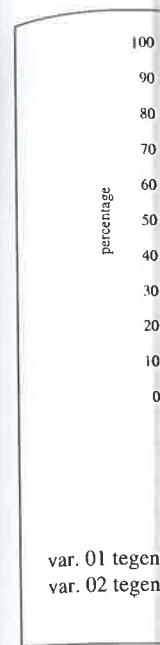
6.3 Structuurverandering: onder druk van het Nederlands

Al zolang men serieus het Nedersaksisch heeft onderzocht, bestaat de indruk of heeft men ook aangetoond dat het in verandering is, en wel als het gevolg van de steeds sterker wordende positie van het Nederlands. In 1974 schetste Entjes hoe de Twent H. Engelbertink naar het voorbeeld van L. Pietersen in Friesland de positie van het Twents van de gemeente Rossum rond 1970 heeft onderzocht. In het gezin spreekt dan 84% Twents, maar in het beroep loopt dat terug tot 60% en in een gesprek met dokter, chef of pastoor is dat 9%. Hoe verder 'buiten de eigen gemeenschap', hoe minder Twents. In het Friese gebied daarentegen spreekt men in die tijd voor 49% Fries tegen de dokter. Maar het Fries heeft nu eenmaal een andere, meer algemene functie dan een Twents dialect, zo stelt Entjes vast. Toch hebben de Rossummers belangstelling voor geschreven Twents: 35% leest het Twents, 81% wil meer Twentse boeken en 51% zag graag meer Twents in de krant. Het onderzoek bleef min of meer vaag over verschil in taalgebruik tussen ouderen en jongeren. Dit kon aandacht krijgen in een steekproef in Winterswijk, die het Nedersaksisch Instituut hield in vervolg op het onderzoek van Engelbertink. Het bleek dat de ouders van leerlingen onderling voor 77% Winterswijkse spraken, maar ze deden dat voor maar 53% met hun kinderen. 'Nederlands heb je nu eenmaal nodig in het meer algemene taalverkeer. Daarmee zal het ook wel samenhangen dat maar 51% van de ouders de vraag of hun kinderen onder elkaar dialect gebruikten, met ja beantwoordde' (Entjes 1974).

We hebben met het Rossumse en het Winterswijkse onderzoek een aardige inkijk in situaties waarin het gebruik van het Nedersaksisch a. nogal beperkt blijft tot de minder formele domeinen en b. terug lijkt te lopen naar gelang het jonger zijn van de taalgebruiker. Dat gebeurt niet zomaar: in de formele domeinen is het Nederlands heer en meester, en de achteruitgang bij jongere generaties heeft eveneens met de positie van het Nederlands te maken: die taal immers is voor ieders ontwikkeling erg belangrijk want die 'heb je nu eenmaal nodig'.

Dit soort onderzoek en het zicht krijgen op de sterker wordende positie van het Nederlands in de dagelijkse leefsituaties is sinds de jaren zeventig sterk toegenomen en verrijkt; zie voor een reeks belangwekkende verwijzingen de bijdrage van Kremer aan dit handboek. In zijn studie naar het Vordens laat Boers 1993 bijvoorbeeld zien hoe het taalgebruik varieert naar gelang de situatie en gesprekspartners (zie tabel 12a, b): meer formeel betekent minder dialect, en het dialectgebruik tegen kleinkinderen is gering.

Van het spreken van het Nedersaksisch tegen de kinderen in de jaren tachtig geven verder de cijfers uit een vijftal Nedersaksisch sprekende plaatsen in tabel 13 een aardig beeld. We zien, net zoals o.a. Entjes al eerder signaleerde in Winterswijk, een breuk in het gebruik tussen ouders en kinderen. Geen Nedersaksisch spreken door de ouders tegen kinderen betekent geen taalaanbod van die kant. De impliciete uitnodiging om het zelf 'terug te spreken' blijft daarbij ook achterwege. Dat betekent dat de taal door de tijd heen zwakker komt te staan in het gebruik en ook in de beheersing. De resultaten van de taaltelling Nedersaksisch in par. 1 lieten zien dat dit proces alleen maar doorgegaan is, en wel in die zin dat het gebruik en de beheersing over de generaties steeds verder afneemt.

Tabel 12a: He

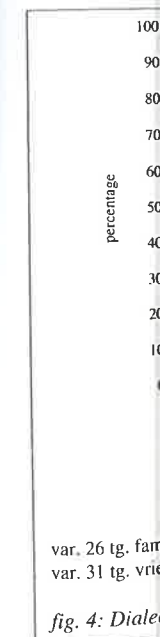
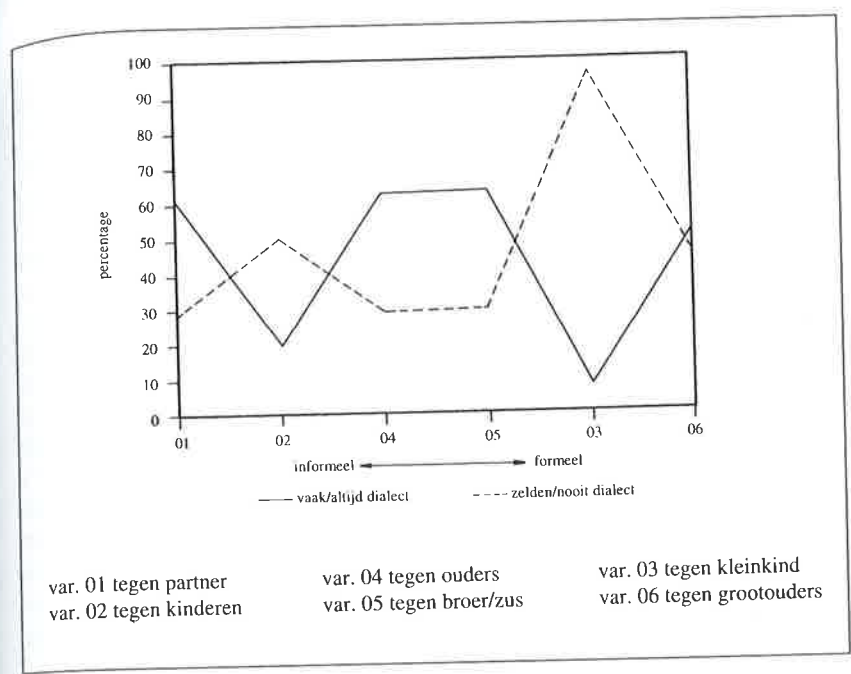

fig. 4: Diale

Tabel 12b: He

de indruk of heeft
 olg van de steeds
 tjes hoe de Twent
 itie van het Twents
 spreekt dan 84%
 k met dokter, chef
 minder Twents. In
 s tegen de dokter.
 e dan een Twents
 g voor geschreven
 % zag graag meer
 chil in taalgebruik
 ef in Winterswijk,
 Engelbertink. Het
 spraken, maar ze
 eenmaal nodig in
 en dat maar 51%
 ten, met ja beant-

Tabel 12a: Het gebruik van het Vordens in gezins- of familieverband (bron: Boers 1993)

aardige inkijk in
 lijft tot de minder
 ijn van de taalge-
 ederlands heer en
 de positie van het
 g belangrijk want

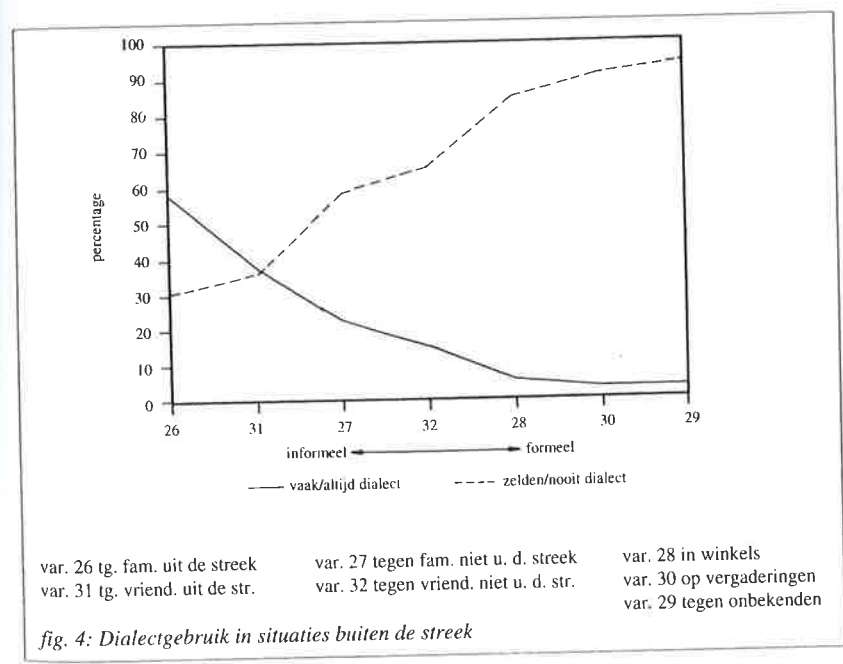

fig. 4: Dialectgebruik in situaties buiten de streek

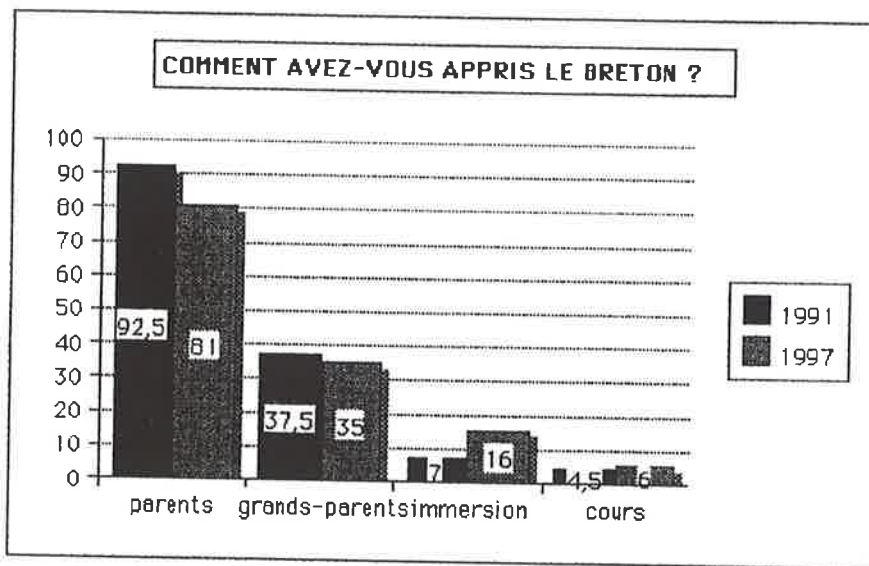
Tabel 12b: Het gebruik van het Vordens in situaties (bron: Boers 1993)

chtig geven verder
 n aardig beeld. We
 uk in het gebruik
 ers tegen kinderen
 a het zelf 'terug te
 tijd heen zwakker
 van de taaltelling
 an is, en wel in die
 afneemt.

Nedersaksisch tegen:	Zwolle (Gld.)	Sauwerd	Bredevoort	Winterswijk	Vorden
partner	93%	62%	84%	77%	61.9%
kind	35%	35%	57%	53%	21.0%

Tabel 13: Het gebruik van het Nedersaksisch tegen partner en kinderen (uit: Boers 1993, op basis van een eerdere publicatie van J. Daan)

Het teruglopen of zelfs geheel verdwijnen van het taalaanbod door de ouders aan de kinderen wordt wel gezien als de definitieve bezegeling van het lot van de taal in kwestie; het zou dan wel zeker zijn dat de taal met deze generaties verdwijnt. Maar taaloverdracht kan ook gebeuren door anderen: door leeftijdgenoten, door mensen op het werk, door school, door cursussen etc. A. Sassen heeft na zijn onderzoek naar het Drents van Ruinen in de jaren vijftig al gemeld dat taaloverdracht daar ook in belangrijke mate plaatsvond van grootouders op kleinkinderen; maar in Vorden is dat, volgens tabel 12a, tegen het eind van de 20ste eeuw juist niet het geval. De overdracht door deze gezinscategorie is kennelijk gebonden aan tijdperk en maatschappelijke context, een indruk die versterkt wordt als we vergelijken met tabel 14, waarin 'essentieel taalaanbod' is weergegeven op basis van onderzoek uit de jaren negentig naar het Bretons. De tabel toont dat in Bretagne grootouders wel een belangrijke rol spelen en ook dat er zelfs een tendens kan ontstaan naar leren door 'onderdompeling' in het taalaanbod van anderen, d.w.z. door een andere maatschappelijke omgeving met voornamelijk dus de 'te leren taal'.

Tabel 14: Bepalend taalaanbod in soorten en tendenzen in het Bretons. Van links naar rechts: voornaamste aanbod door ouders; door grootouders; door 'onderdompeling' en 'door cursus/onderwijs' (bron: Broudic 1999: 63)

Vorden
61.9%
21.0%

93, op basis van

ouders aan de taal in kwestie; taaloverdracht en werk, door ts van Ruinen te plaatsvond 12a, tegen het nscategorie is k die versterkt ergegeven op at in Bretagne kan ontstaan or een andere

Het verminderde gebruik van de streektaal, de sterke positie van het Nederlands in de praktijk en het 'vanzelfsprekend' doen zijn van het gebruik van het Nederlands in de meer formele situaties - op school, bij de dokter, de notaris en in Vorden kennelijk ook in contact met het kleinkind - maakt de taal zelf kwetsbaar, onder meer in het gebruik van 'taaleigen' woorden en ander idioom, in het gebruik van dito zinsconstructies en in het gebruik van niet-standaardtalige woordvormen. In een naar verhouding vroege studie laat Reker 1983 zien hoe met het schriftelijk gebruik van in Groningse klanken aangepaste verbindingen als *zuk rôt schrikken* 'zich rot schrikken' en *nait zitten zien* 'niet zien zitten' bij een naar verhouding jonge schrijfster het Gronings vernederlandst. In wezen gebeurt dat door een algemeen bekend procédé, nl. door leenvertaling, in dit geval dus van uit het Nederlands gekende vaste verbindingen en uitdrukkingen. Zo ook is Gronings voor 'schaatsen' en 'kruiwagen' eigenlijk *scheuvels* en *koar*, maar in de plaats daarvan komen in Groningse klanken uitgesproken 'Nederlands' *schoatsen* en *kruwoagen* in gebruik.

Naar gelang de drie door Reker nader onderzochte generaties blijken in een zevental plaatsen verschuivingen op te treden 'richting Nederlands': zo neemt het gebruik van het meervoud op -s af in bijv. *woning(s)* en *meubel(s)*, de verkleiningsuitgang *-ke* neemt af ten gunste van *-je*, typisch Groningse bijzonderheden bij de sterke/onregelmatige werkwoorden verminderen in aantal, de typische naam 'Boers' voor het Gronings neemt af in gebruik ten gunste van 'Grunnings', en zo is er meer. In zijn dissertatie (1989) doet Reker verslag van een grootschalig onderzoek bij 500 correspondenten over de gehele provincie en brengt in beeld hoe bij de werkwoordsvormen aanzienlijke veranderingen gaande zijn. Onder meer concludeert hij 'met een zekere voorlopigheid (...) dat de convergente ontwikkeling (het verwijderen van de vocaalalternantie uit de tweede en derde persoon sing.) de meest voorkomende is, en dat de divergente (waarbij de vocaalalternantie wordt uitgebreid over andere persoonsvormen) beperkt blijft tot een klein deel van de verba'. Het verlies van de stamklinker *i* in (hij) *gript* (3de persoon tegenwoordige tijd enkelvoud) ten gunste van *griept* bij het werkwoord *griepen* 'grijpen' is een geval van convergentie (vocaalalternantie ontbreekt immers ook in het Nederlands), de uitbreiding van de *u* in (hij) *huft* over meerdere vormen van *huiven* 'hoeven' is een voorbeeld van divergentie: de uitbreiding van bijzondere vormen van 'hoeven' is juist tegengesteld aan wat normaal is in het Nederlands.

Op het punt van 'divergente' ontwikkelingen, men zou ze als 'Gronings-eigen' kunnen aanduiden, wordt hier verder niet ingegaan, maar wel is het goed erop te wijzen dat het verlies van vocaalalternantie in de tegenwoordige tijd een van de klank- en vormeigenaardigheden is die ook elders in het Nedersaksisch onder druk is komen te staan of komt te staan, afhankelijk van de regio. In het Stellingwerfs van Wolvega is die alternantie in de 3de persoon zo goed als verdwenen en in enkele dorpen in de buurt van Wolvega staat hij zwak; in het Achterhoekse Bredevoort staat deze alternantie nog redelijk sterk, al spreekt nog maar 71,5% van de vrouwen van 20 tot 30 op dit punt correct en vormen de mannen van 40-50 een merkwaardige categorie met maar 68% correcte vormen (Gerritsen 1993). Het structuurverlies lijkt dus ook hier in te zetten. De tweejaarlijkse bundel van de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) uit 1995, getiteld *Dialect in beweging*, biedt een staalkaart aan waarnemingen van veranderingen in het gebruik van woorden en hun (klank)vormen, overigens niet alleen voor het Nedersaksische gebied (Belemans en

ar rechts: voor-
nderwijs' (bron:

Van de Wijngaard 1995). Opvallend parallel bijvoorbeeld aan de generatiegewijze afname van het gebruik van Gronings *vil* (Ned. 'viel') (67% > 59% > 41% > 7%) loopt de opkomst van Nederlands *viel*, d.w.z. een toename van 17% > 21% > 38% > 75% voor *viel*, zo blijkt uit de bijdrage van S. Reker. Daarin zien we onder meer ook een heel lichte toename van *jullie* naast de Groninger vormen. In vergelijking daarmee zien we in de bijdragen van H. Bloemhoff voor Drenthe en die van Ph. Bloemhoff-de Bruijn voor West-Overijssel aan die bundel al veel meer terreinwinst voor *jullie*.

Het structuurverlies onder invloed van het Nederlands en de tendens tot meer gelijkvormigheid onder sommige aangrenzende dialecten leidt tot veranderde taal. Men kan dit nieuwe 'lecten' noemen, systematische tussenvormen tussen de 'oudste taal' en de taal die als standaardtaal fungeert. In ons geval spreekt men van regiolecten, omdat ze aan regio's gebonden zijn. Expliciet over 'regiolectisering' in ons gebied is veel te vinden in Hoppenbrouwers 1990, in de daar aangehaalde onderzoeken en in themanummer 6 van *Taal en Tongval: Dialectverlies en regiolectvorming* (1993), met daarin ook bijdragen van S. Reker over het Gronings en van A. Hottenhuis over het Twents. De al genoemde SND-bundel heeft wat dat betreft ook veel te bieden, en zo ook Kremer 1993. Kremer wijst er in zijn bijdrage aan dit handboek op dat de teruggang in gebruik in ons Nedersaksisch minder sterk is geweest dan aan de andere kant van de grens, maar omgekeerd is bij ons het structuurverlies sterker geweest, als gevolg namelijk van het meerdere gebruik, en door de grotere overeenkomst met de standaardtaal in vergelijking met de Duitse situatie.

Meer dan vijftig jaar geleden reageerde 'A.H. t. B.' in *Driemaandelijks Bladen* op opmerkingen over het fenomeen 'mevrouw Slapsma-Tiessens', die als 'vast medewerker van het Maandblad Groningen' bij de lezers steeds de lachlust wist op te wekken met haar Nederlands vol 'Groningismen'. De inzender meldt dat dit genre ook eerder al bestond; een der eerste auteurs zou R. Koopmans van Boekeren zijn geweest, over wiens vertellingen men zich 'lang geleden' in Zwolle al vrolijk maakte; in 1864 verschenen ze al in boekvorm. Hij citeert ter illustratie uit het taalgebruik: *Als ik dat weten had, dan was ik ja veel liever met de snikke gaan, dan was ik veur elf stuivers de man weest*. Dialectismen, als gevolg dus van interferentie bij degenen die Nederlands proberen te spreken maar dat bepaald niet goed kunnen, moeten meer dan 140 jaar geleden al een bekend verschijnsel geweest zijn, anders zou het niet tot pret bij het publiek hebben kunnen leiden. Zie over het gebruik van mengvormen van Nederlands en Nedersaksisch ook in andere tekstsoorten, met Groninger voorbeelden uit het eind van de 18de eeuw, Van der Kooi 1983. In tegenstelling met zulk Nederlands vol Nedersaksisch idioom zit het structuurverlies van het huidige Nedersaksisch in die taal zelf: de interferentie bestaat erin dat men voortdurend taalelementen uit het Nederlands in z'n streektaal gebruikt. Nu dat op allerlei plaatsen in ons gebied nog steeds verdergaat, kan dat regiolect het stadium naderen van Nederlands met nu en dan nog eens iets idiomatisch uit het Nedersaksisch. Tegen de tendens tot teruggang in aantallen sprekers en tot verlies van de eigen structuur, kunnen echter ook tegenbewegingen opkomen. Dat is het onderwerp van de laatste paragraaf.

6.4 Zorg

Al voor W.O. schillende vo Heeroma 199 cultuurdrage soraat voor h van een leer steun te verwo zorg uitgesp Stellingwerv voor het Stel beweging vo te hebben vo

Die werd in woordiging, waarom me streektaalen die geschikt werden doo het immers was dat zeli principe ge zin immers (1995) voo taal in wete streektaalen duidelijk (na de jaren materiaal i voor de pu en poëzie inspanning dag een ste In onder m in 1955, e regionaal 'ieder gem in Duitsla echter in men er on een deel 'v gevolg wa van de tij

6.4 Zorg voor de taal en 'hoe verder'

Al voor W.O. II en direct erna waren er pleidooien voor studie en behoud van de verschillende vormen van het Nedersaksisch; het meest zelfbewust vanuit Groningen. In Heeroma 1969 en uitvoeriger in Reker 1998 valt na te lezen hoe taalkundigen en andere cultuurdragers, in het bijzonder K. ter Laan (die overigens in eerste instantie een professoraat voor het Gronings nastreefde), zich na de oorlog ingezet hebben voor de instelling van een leerstoel Nedersaksisch aan de Groninger universiteit. Daarbij wist men ook steun te verwerven in Drenthe, Overijssel en Gelderland. In de regio's zelf werd regelmatig zorg uitgesproken over de achteruitgang van gebruik en kwaliteit van de streektaal. De Stellingwerper H.J. Bergveld bijvoorbeeld vraagt in 1952 bescheiden om enige aandacht voor het Stellingwerfs op de scholen, waarmee hij ook reageert op de roep vanuit de Friese beweging voor Fries op alle scholen in Friesland. Hij merkt dan ook op eerder al gepleit te hebben voor een leerstoel voor de 'Nedersaksische dialecten' in Groningen.

Die werd in 1953 ingesteld dankzij brede steun bij de regering en de volksvertegenwoordiging. De eerste hoogleraar Nedersaksisch, K.H. Heeroma, formuleerde weldra waarom men z'n streektaal zou kunnen koesteren en gaf aan hoe men z'n Nedersaksische streektalen zou kunnen uitbouwen tot 'complete cultuurtalen', dat wil zeggen, talen die geschikt zouden zijn voor het gebruik in alle domeinen. Het Afrikaans en het Fries werden door Heeroma in 1956 nadrukkelijk ten voorbeeld gesteld: elk van die talen was het immers gelukt zich tot 'complete cultuurtalen' te ontwikkelen, en voor het Afrikaans was dat zelfs in relatief korte tijd gegaan (Heeroma 1968). Dat de 'dialecten' daartoe in principe geschikt zijn, is voor de meeste taalkundigen wel zeker, het gaat in taalkundige zin immers om talen zoals alle andere. Zo laten de sociolinguïsten Boves en Gerritsen (1995) voorbeelden zien van goed gebruik van het Twents resp. Stellingwerfs als cultuurtaal in wetenschappelijke teksten uit de jaren zeventig. De uitbouw van Nedersaksische streektalen tot cultuurtalen hoeft zo lastig niet te zijn, zo wordt in de loop der tijd ook duidelijk (zie bijv. Bloemhoff 1980). Dat blijkt ook uit de snelle ontwikkelingen in en na de jaren zeventig. Zonder al te grote problemen is er naar verhouding veel onderwijsmateriaal in de diverse variëteiten van het Nedersaksisch vervaardigd, en dat geldt ook voor de publicatie van vele boeken en artikelen en de frequente publicatie van verhalen en poëzie in met name de dagbladen en de regionale weekbladen. Met name door de inspanningen van de streektaalinstututen in de verschillende regio's zien we vandaag de dag een steeds duidelijker toename van als cultuurtaal gebruikt Nedersaksisch. In onder meer 1965 memoreerde Heeroma de totstandkoming van de Vosbergenspelling in 1955, een spelling die als belangrijk kenmerk had dat één bepaald schrijfteken voor regionaal uiteenlopende uitspraken kon staan. Het ging om een systeem zodanig dat 'ieder gemakkelijk de fonemen kan herkennen, onverschillig of hij in Nederland dan wel in Duitsland op school is geweest' (Heeroma 1968). Het nieuwe spellingsysteem bleek echter in de praktijk voor velen te zeer een 'geleerdenspelling', waarschijnlijk doordat men er onvoldoende z'n eigen taal in beleefde en zeker ook doordat de schrijftekens voor een deel 'vreemd' waren (ze overkoepelden nl. Duitse en Nederlandse schrijftekens). Het gevolg was dat het nieuwe systeem niet in frequent gebruik kwam en zodoende in de loop van de tijd zo goed als vergeten raakte. De praktijk vroeg ondertussen om oplossingen

en zorgde er ook voor. In de regio's ging men meestal door in de bestaande traditie, zoals we die al vanaf 1902 in de *Driemaandelijkse Bladen* kunnen bespeuren. Het schriftelijk gebruik werd gaandeweg meer gestuurd door het voorbeeld van regionale streektaal-schrijvers met gezag en door de uitstraling van verenigingen, instituten en cursuswerk in de verschillende regio's. Op die manier groeide een situatie met over het algemeen maar lichte regionale verschillen. In het noorden is de Drentse spelling officieel, nl. door autorisatie van de provincie, en de spellinggewoonten in Groningen en Stellingwerf zijn dermate goed afgesproken en gangbaar en ook geaccepteerd geraakt dat ze als semi-officieel kunnen gelden. In het westelijk deel van Overijssel en in de Achterhoek hebben de uitstraling van de IJsselacademie resp. het Staring Instituut een soortgelijk effect, en zo ook die van het Van Deinste Instituut in Twente. De door sommigen bepleite eenheids-spelling voor het Nedersaksisch om daarmee de per regio licht verschillende tradities te overbruggen is tot nu toe niet verwezenlijkt, maar wordt uit praktische overwegingen door veel betrokkenen ook niet als direct noodzakelijk gezien, eenvoudigweg omdat de praktijk er ook niet om vraagt.

Belangrijk wat de opvattingen over de maatschappelijke positie van het Nedersaksisch betreft zijn ook Heeroma's formuleringen van het belang van het bestaan van de regionale taal, door hem vaak streektaal genoemd. Die heeft alleen bestaansrecht als de mensen het zelf willen, zo redeneert hij. Het gaat daarbij niet om de logica, maar omdat men het taalbehoud zelf wil, dus om de kracht van 'het irrationele'. Het is 'taalwil' waar het om gaat; naar zijn mening kunnen de streektalen heel goed blijven bestaan, als de dragers van die talen maar over taalwil beschikken (Heeroma 1968).

Dit type motivatie lag ook vaak ten grondslag aan diverse taalbewegingen en instellingen die na de jaren zestig ontstonden of die zich vernieuwden, te beginnen met de Stellingwarver Schrieversronte in 1972. Weldra ontstonden er regionale instellingen als de IJsselacademie in Kampen (1977), het Staring Instituut in Doetinchem (1979) en meer (zie verder ook Kremer's bijdrage aan dit handboek). Zulke instellingen garandeerden deskundige zorg voor het Nedersaksisch in de verschillende regio's. Zo ontstonden er over het gehele gebied verantwoorde woordenboeken, spellinggidsen en grammatica's, en kwam er met de instelling van prijzen, het organiseren van schrijfwedstrijden, het betrekken van deskundigen ter voorlichting e.d. literatuurbevordering.

In de jaren zeventig en daarna was het vooral H. Entjes, verbonden aan het Nedersaksisch Instituut, die de betrokken besturen, schrijvers, onderzoekers enz. op zeer doordachte wijze adviseerde en inspireerde met zijn visie op de waarde die het Nedersaksisch en andere streektalen en dialecten kunnen hebben (zie o.a. Entjes 1974). Ook in die zin volgde hij Heeroma op, niet alleen in formele zin als hoogleraar. Hij en andere medewerkers van het Nedersaksisch Instituut zagen een voorlichtende en adviserende rol ten opzichte van de instellingen en verenigingen in de regio, voor zover men die daar wenste, ook als hun taak, waarbij wel steeds voor ogen werd gehouden dat het instituut onafhankelijk was en er niet was om taalpolitiek, maar om wetenschap te bedrijven.

De taalwil als zeer belangrijke, zo niet doorslaggevende factor is inmiddels bewezen door het ontstaan en de groei van met name regionale streektaalinstututen. Die ondervonden niet alleen rechtstreekse steun van de bevolking, maar kregen, ook in verband met de wil van de bevolking, steun van de regionale en locale overheden. Soms, zoals in het geval van de IJsselacademie, ontstonden ze ook op initiatief van locale of regionale overheden.

Ook voor de v
noodzakelijk
tegenover staa
daaraan is we
Veldman 1983
teruggang in g
verlies, conver
Twee kanteke
was het Nede
te spreken en
niet zonder m
laat dat duid
Een bewust g
sen in bijna a
toenemende
sische literatu
de laatste ja
positie van h
jaren tachtig
aan te bieden
Groningen, D
zorgen de str
maatschappe
andere instel
Vanaf 1994 z
die het Euro
een levendig
van overleg
de provincie
besturen van
Binnenlands
overtuigd v
hechte aan
vond die er
overleg plaa
erkenning o
van deel III
heden heeft
herhaald aa
kunnen no
den in wez
als eentalig
ook dit har
meertalighe
In 2000 ga

Ook voor de verdere uitbouw van de voorzieningen voor het Nedersaksisch is taalwil noodzakelijk, naast overwegingen van zorg voor het geheel van 'cultureel erfgoed'. Daar-teenover staat weer dat taalwil bij grote delen van de bevolking gering of afwezig is, en daaraan is weer te wijten dat de 'invloed van het Nederlands' zo sterk is. Terecht wijst Veldman 1983 op het gebrek aan taalwil bij de bevolking als 'eigenlijke oorzaak' van de teruggang in gebruik en kwaliteit van de taal, die hier in de vorige paragraaf met structuurverlies, convergentie en regiolectisering is aangeduid en met voorbeelden toegelicht werd. Twee kanttekeningen passen hier: a. was de kracht van het Nederlands niet zo sterk of was het Nederlands niet in gebruik dan was het natuurlijk gewoonte om Nedersaksisch te spreken en daarbij is niet direct taalwil nodig, en b. de taalwil zelf sluit kwaliteitsverlies niet zonder meer uit; het verschijnsel van 'min Frysk' ('slecht Fries') door interferentie laat dat duidelijk zien.

Een bewust gebruik en goed onderwijs kan veel goeds doen. We zien dat taalcursussen in bijna alle gebieden in meerdere of mindere mate gewoon geworden zijn en een toenemende belangstelling ondervinden. De kwaliteit en kwantiteit van Nedersaksische literatuur is sterk toegenomen en de muziek in de streektaal heeft met name de laatste jaren een haast explosieve groei meegemaakt. Dat versterkt de culturele positie van het Nedersaksisch en intensificeert het maatschappelijk gebruik. Vanaf de jaren tachtig werd het gewoon om onderwijsmateriaal te vervaardigen en de scholen aan te bieden. Inmiddels is dit gegroeid tot een regelmatig aanbod van lespakketten in Groningen, Drenthe, Twente, de Achterhoek en Stellingwerf aan de basisscholen. Meestal zorgen de streektaalinstellingen daar voor, en ze proberen ook te voldoen aan de algemene maatschappelijke vraag naar materiaal en voorlichting. Ook verzorgen ze wel lessen bij andere instellingen.

Vanaf 1994 zagen de regionale streektaalinstellingen en verenigingen de mogelijkheden die het Europees handvest voor regionale talen en talen van minderheden biedt. Na een levendige periode van onderling overleg in de regio, gecoördineerd door de SONT, van overleg op het ministerie van Binnenlandse Zaken en met name van overleg door de provinciebesturen van Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en de gemeentebesturen van Oost- en West-Stellingwerf met leden van de vaste kamercommissie van Binnenlandse Zaken, raakte de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken J. Kohnstamm overtuigd van het belang dat de regio en ook de nationale volksvertegenwoordiging hechtte aan de erkenning van het Nedersaksisch in het kader van het handvest. De facto vond die erkenning plaats in een kamerdebat in oktober 1995. Daarna zou regelmatig overleg plaatsvinden tussen rijk en lagere overheden, waarbij nagegaan zou worden of de erkenning onder deel II van het handvest opgewaardeerd kon worden met de toepassing van deel III, wat in de systematiek van het handvest als het normale geval geldt. Tot op heden heeft de landelijke overheid het echter zover niet willen laten komen, ondanks herhaald aandringen van de Nedersaksische lagere overheden. Men zou dat tekenend kunnen noemen voor de macro-taalsociologische verhoudingen in Nederland. Die worden in wezen bepaald doordat men in de Haagse bestuurlijke wereld Nederland beleeft als eentalige natie, terwijl de praktijk in een groot deel van het land zo anders is, zoals ook dit handboek laat zien. Men lijkt weinig besef te hebben van de meerwaarde van meertaligheid en is vooral bang voor financiële claims.

In 2000 gaf toenmalig staatssecretaris van Binnenlandse Zaken G. de Vries aan dat de

regionale overheden voldoende draagvlak zouden moeten aantonen voordat het Rijk toepassing van deel III verder in overweging zou kunnen nemen. Dat draagvlak moest blijken uit het ambitieniveau, de beleidsplannen en de concrete beleidspraktijk van de lagere overheden en zou in overeenstemming moeten zijn met het niveau van deel III van het handvest. De genoemde regionale overheden hebben daarop de bestuurskundige D. Vliegthart een inventarisatie laten maken van het beleid betreffende en de activiteiten voor het Nedersaksisch in de verschillende regio's, aan de hand van de bepalingen onder deel III van het Europees handvest. Het Nedersaksisch bleek al zodanig te voldoen aan de bepalingen dat niet alleen erkenning onder deel II logisch werd gevonden, maar ook toepassing van deel III, dat voorziet in een krachtiger mechanisme waarmee de Raad van Europa per land het beleid kan controleren. Vliegthart (2003) kwam verder tot de conclusie dat er een formeel juridische basis moet komen voor het gebruik van het Nedersaksisch, dat het gebruik van het Nedersaksisch actief moet worden gestimuleerd en dat kinderen tijdens de gehele onderwijsperiode in aanraking moeten komen met het Nedersaksisch. Ook zou het schriftelijk gebruik meer aangemoedigd moeten worden: het Nedersaksisch moet meer zichtbaar zijn, het moet meer worden gesteund door de geschreven vorm.

In het algemeen werd de positie van het Nedersaksisch sinds 1995 nog versterkt door toenemende inspanningen van de regionale en lokale overheden. Vanaf de erkenning in 1995 is er ook een constante inspanning van de streektaalorganisaties, in het bijzonder de SONT en van de lagere overheden om de rijksoverheid tot erkenning ook onder deel III te bewegen, tot 'het normale geval' dus. De vorige minister, de Groninger (sic) J. Remkes heeft het verzoek van de lagere overheden tot overleg helaas afgehouden. De hoop in de regio is nu gevestigd op het kabinet Balkenende IV (anno 2007). Na Drenthe en Overijssel is nu Groningen de overheid die het geheel van de regio's leidt, en wel in de persoon van gedeputeerde Hans Gerritsen. In een gezamenlijke petitie van de regio-overheden aan de vaste commissie van Binnenlandse Zaken in 2006 wordt opgeroepen tot de toepassing van deel III op het Nedersaksisch en de instelling van een Consultatief Orgaan. Met het oog op de verslechterende positie van de taal, gegeven ook de cijfers volgens de Taaltelling Nedersaksisch, achten zij dat in hoge mate gewenst. Deel III wordt als een uiterst belangrijk instrument beschouwd om het beleid te controleren, verder te ontwikkelen en in te kaderen, en de gelijkwaardigheid van het Nedersaksisch met het al onder deel III erkende Nederduits wordt ermee benadrukt.

Anno 2008 zijn elders in den lande de status van en de inspanningen voor het Nedersaksisch een stuk bekender dan eerder, maar wel zijn er buiten het gebied nog resten van onwil tegen het beeld van het Nedersaksisch als aparte, regionale taal. Als men echter de uitgangspunten en de bepalingen van het handvest ter harte neemt, moet men wel constateren dat het Nedersaksisch (c.q. Nederduits) niet alleen in een flink aantal Duitse deelstaten terecht erkend is, maar ook in Nederland. De verwarring die er elders soms nog is, is eerder onder meer gevoed door de Nederlandse Taalunie, die zich expliciet tegen 'erkenningen' anders dan voor het Fries keerde, waarbij de hier eerder genoemde opvatting van Goossens: 'wat het Nederlands als cultuurtaal boven zich heeft is dialect', als middel werd gebruikt om andere regionale talen uit te kunnen sluiten. Op de achtergrond speelt mee dat België, participant in de Taalunie, het Europees handvest niet heeft ondertekend, omdat men in dat geval claims ten gunste van het Frans benoorden de

taalgrens zou kunnen verwachten en uit angst dat de status van het Nederlands in Waalse oogen geringer zou worden als men benoorden de taalgrens meer talen zou erkennen. Toch wint buiten het Nedersaksische gebied in Nederland langzaam maar zeker het begrip voor de regionale talen terrein. Zo stelt Camiel Hamans, taalkundige en tegenwoordig werkzaam ten burele van het Europees parlement: 'Nogal wat sprekers van regionale en minderheidstalen zien hun taal als een deel van hun identiteit, net zoals anderen dat zien in hun geloof, seksuele voorkeur, haarkleur of afkomst (...). Dialectgenootschappen en subsidiegevers proberen gewoon de achteruitgang van het dialect, en dus de bedreiging van de identiteit, tegen te gaan. Daar kan niemand tegen zijn'. En over de Belgische anti-lobby in de Taalunie vervolgt hij: 'Om nu Belgische taalpolitiek Nederlands dialectbeleid te laten bepalen, dat gaat heel ver' (Hamans 2007).

Voor een uitvoerige uiteenzetting over het hoe en waarom van de erkenning zie Niebaum 2003; om zicht te krijgen op de totstandkoming van de erkenning onder deel II in 1995 zie Reker en Niebaum 1996, diverse publicaties van SONT en regionale tijdschriften uit die tijd zoals *De Ovend*; zo ook voor wat betreft kennisneming van de reeks inspanningen na 1995 om tot toepassing van deel III te komen. Inzichtgevend zijn verder de rapportages van het rijk ten behoeve van de driejaarlijkse visitaties door het Comité van deskundigen van de Raad van Europa, de verslagen van die visitaties door het Comité en de daarop steeds volgende aanbevelingen van de Raad van Ministers van de Raad van Europa.

In het 'Aan de Lezers' in jaargang 1 van *Driemaandelijks Bladen* (1902) blijkt de 'Vereeniging tot onderzoek van Taal en Volksleven in het Oosten van Nederland' zich er duidelijk bewust van te zijn dat de oostelijke provinciën 'de laatste veertig jaren' veel meer open zijn komen te liggen, waardoor men een opkomende invloed van de grote steden in het westen bespeurt, terwijl 'de school en de omgang met Hollanders het taalkarakter langzamerhand wijzigen'. Van zo'n later nog veel krachtiger invloed is men zich door de jaren heen steeds bewust gebleven en is men zich ook vandaag de dag zeer bewust, maar nu interpreteren we die invloed niet als een negatief te beoordelen tegenstelling met het Nederlands. Integendeel, de noodzaak van een goede beheersing van het Nederlands onderschrijven wij allen; het gaat om een vrijelijk naast elkaar kunnen gebruiken van de te beschermen taal Nedersaksisch en het Nederlands. De regio's hebben de mogelijkheid om in het raamwerk van het handvest verder te werken aan het behoud van het Nedersaksisch of anderszins; dat wil zeggen voor alle situaties van het dagelijks leven. Of in de toekomst de huidige tendens tot verder taalverlies zal worden omgebogen, ligt daarmee nog steeds in handen van de bevolking zelf en van de overheden. Hoe zulke inspanningen 'taalspecifiek' voor het Nedersaksisch tot nu toe zijn gemotiveerd en uitgevoerd, zien we in de 'externe geschiedenis' van de taal, dus in wat men bewust deed met de positie van de taal en waar en hoe men die in ander dan gewoon mondeling gebruik hanteerde. Bijzonder gebruik begon al vroeg zou men kunnen zeggen, maar relatief laat in verhouding met de Friese situatie: in de tijd van de Romantiek al legde men woordenlijsten aan en schreef met eigentijdse literaire bedoelingen in de eigen regionale varianten. De Nedersaksische literatuur en ander schriftelijk gebruik sinds die tijd bepaalde en bepaalt mede het aanzien en de positie van de taal, en versterkt die ook.

De aard en de relatieve kracht van die literatuur komt voor het voetlicht in het deel van dit handboek dat handelt over de Nedersaksische literatuur. Het hoe en waarom – in universeel opzicht – van inspanningen tot behoud van regionale talen, minderheidstalen en dialecten en de wijze waarop ze beleidsmatig uitgevoerd zouden moeten worden is, met wetenschappelijke onderbouwing, in beeld gebracht in o.m. het internationaal standaardwerk van C. Baker (2006). Ter vergelijking met de positie van het Nedersaksisch valt kennisneming ervan aan te bevelen.

Literatuur

- BAKER, C.: Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. Cleveland etc. 2006.
- BELEMANS, R. en H.H.A. van de WIJNGAARD (red.): Het dialectenboek 3: Dialect in beweging. Groesbeek 1995.
- BERGSMA, J.: Woordenboek, bevattende Drentsche Woorden en spreekwijzen. Groningen 1906.
- BLOEMHOFF, H.: 'Naar regionale kultuurtalen'. In: Driemaandelijks Bladen 32 (1980) 104-118.
- Taaltelling Nedersaksisch. Een enquête naar het gebruik en de beheersing van het Nedersaksisch in Nederland. Groningen en Oldeberkoop 2005.
- en H. NIJKEUTER: Taal in stad en land. Drents. Den Haag 2004.
- BOERS, H.: 'Dialect in Vorden (Gld.). Een onderzoek naar kennis, gebruik en aanzien van het dialect'. In: Kremer 1993: 123-148.
- BOVES, T. en M. GERRITSEN: Inleiding in de sociolinguïstiek. Utrecht 1995.
- BROUDIC, F.: Qui parle breton aujourd'hui? Qui le parlera demain? Brest 1999.
- ENTJES, H.: Dialecten in Nederland. Haren 1974.
- Nedersaksische taal- en letterkunde. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de Nedersaksische taal- en letterkunde. Groningen 1975.
- GERRITSEN, G.H.: 'Resistentie in de vesting Bredevoort (Gld.). Een onderzoek naar structuurverlies en structuurbehoud'. In: Kremer 1993: 175-205.
- GORTER, D. en R.J. JONKMAN: Taal yn Fryslân op 'e nij besjoen. Ljouwert 1995.
- HAMANS, C.: 'Streektaalbeleid: dialect met beleid'. In: Onze Taal 76 (2007) 224-225.
- HEEROMA, K.H.: Sprekend als Nederlandist. Den Haag 1968.
- '15 Jaar Nedersaksisch Instituut'. In: K.H. Heeroma, en H. Entjes (red.): 15 Jaar Nedersaksisch Instituut. Voordrachten gehouden op het symposium van de Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen op 2 november 1968 te Groningen over de Westfaalse expansie. Groningen 1969: 3-11.
- HOPPENBROUWERS, C.A.J.: Het regiolect. Van dialect tot Algemeen Nederlands. Muiderberg 1990.
- HOTTENHUIS, A.: 'Dialectverlies in Twente'. In: Taal en Tongval, Themanummer 6 (1993) 26-39.
- KOOI, J. van der: 'Dialekt als wapen'. In: Driemaandelijks Bladen 35 (1983) 125-132.
- KREMER, L. (red.): Diglossiestudien. Dialekt und Standardsprache in niederländisch-deutschen Grenzland (Westmünsterland. Quellen und Studien 1). Vreden 1993.
- NIEBAUM, H.: 'Regio, taal en politiek'. In: M.G.J. Duijvendak (red.): Regionaal besef in het Noorden. Assen 2003: 88-108.
- en J. MACHA: Einführung in die Dialektologie des Deutschen. Tübingen 2006.
- PETERS, R.: 'Aspekte einer Sprachgeschichte des Sassischen'. In: W. Besch, A. Betten, O. Reichmann en S. Sonderegger (red.): Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. Berlin en New York 2003.
- QUAK, A. en J.M. van der HORST: 'Oudnederlands (tot circa 1200)'. In: M.C. van den Toorn, W.J.J. Pijnenburg, J.A. van Leuvensteijn en J.M. van der Horst (red.): Geschiedenis van de Nederlandse taal. Amsterdam 1997: 37-68.
- REKER, S.: 'Tussen Hogelandster Groningen en het standaard-Nederlands'. In: Driemaandelijks Bladen 35 (1983) 1-28.

- Het Groning
ningen 198
'Groninger
11-25.
'Heeroma a
Bladen 50
en H. NIEB
en stand va
SPITRA, H. en U
Stämmen
STELLMACHER, I
nahme. Le
VELDMAN, E.: T
VLIEGENTHART
van het N
minderhe
WILLEMYNS, R
landen. U

- Het Groninger werkwoordsysteem en 'hoeven'. Synchronie verbale morfologie in verandering. Groningen 1989.
- 'Groninger bewegingen. Factoren bij taalverandering'. In: *Taal en Tongval*, Themanummer 6 (1993) 11-25.
- 'Heeroma als deus ex machina. Het ontstaan van de Nedersaksische leerstoel'. In: *Driemaandelijks Bladen* 50 (1998) 112-136.
- en H. NIEBAUM: 'De 'erkenning' van het Nedersaksisch. Overzicht van de politieke besluitvorming en stand van zaken'. In: *Driemaandelijks Bladen* 48 (1996) 1-36.
- SPITRA, H. en U. KERSKEN, (red.): *Die Germanen. Neues, Interessantes und Überraschendes von den Stämmen des Nordens*. Bergisch Gladbach 2007.
- STELLMACHER, D.: *Wer spricht Platt? Zur Lage des Niederdeutschen heute. Eine kurzgefaßte Bestandsaufnahme*. Leer 1987.
- VELDMAN, E.: 'Taalhouding in Groningen'. In: *Driemaandelijks Bladen* 35 (1983) 81-98, 133-148.
- VLIEGENTHART, D.: *Koesteren van een cultureel erfgoed. Concretiseringsonderzoek naar de erkenning van het Nedersaksisch onder deel III van het Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden etc.* Z.p. 2003.
- WILLEMYS, R.: *Het verhaal van het Vlaams. Geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*. Utrecht en Antwerpen 1993.